

Het Korenhuis

Een monumentaal complex van kunst en cultuur

⑤

Het Korenhuis

Een monumentaal complex van kunst en cultuur

Gemeente Den Haag
Dienst Ruimtelijke en
Economische Ontwikkeling
Monumentenzorg
Postbus 29734
2502 LS Den Haag

door

J. Muiderman
directeur van "Het Koorenhuis"

drs. C.J.J. Stal
Gemeentearchief Den Haag

drs. G.J. van den Biggelaar
Dienst REO, afdeling Monumentenzorg

prof. M. van Schijndel
architect

onder redactie van drs. H.P.R. Rosenberg
Dienst REO, afdeling Monumentenzorg

VOM-reeks 1992 nummer 2

ISBN 90-73166-12-8

Gemeente Den Haag, Dienst Ruimtelijke en Economische
Ontwikkeling, afdeling Monumentenzorg

*Exterieur Korenhuiscomplex,
april 1992.*

Voorwoord

Met de restauratie van het Korenbuis is opnieuw een belangrijke fase in de rehabilitatie van de Prinsegracht afgesloten. Dit deel van de binnenstad, hoewel verstoord door het verdwijnen van het water, bezit een grote concentratie van beschermde monumenten. Niet minder dan vijftien panden staan hier op de rijks- of de gemeentelijke lijst. Men zou kunnen zeggen dat de Prinsegracht in de laatste decennia een "speerpunt" is geweest in het gemeentelijke monumentenbeleid. Het resultaat is, dat het grootste deel van de historisch waardevolle bebouwing is gerestaureerd, in restauratie is of binnenkort gerestaureerd zal worden. Voor veel panden kon een waardige nieuwe bestemming worden gevonden, waardoor het behoud voor lange tijd is gewaarborgd. Om enkele belangrijke monumenten te noemen, waarvan het herstel aan dat van het Korenbuis voorafging: het Boterwaagcomplex, het Hofje van Nieuwkoop, de patriciërshuizen Prinsegracht 4, 15, 69, 71 en 73, het voormalige gebouw van de Keuringsdienst van Waren op de hoek van de Brouwersgracht, verscheidene panden tussen deze gracht en de Lange Beestenmarkt, waaronder het voormalige magazijn "Hollandia" met zijn Jugendstilgevel.

De N.V. StadsHerstel Den Haag en Omgeving legt de laatste hand aan de restauratie van het zeventiende-eeuwse huis Prinsegracht 21 en heeft een aantal projecten in voorbereiding en uitvoering: Prinsegracht 2 en 6 (het voormalige Museum Bredius), 75 en 77 en de zeer vervallen achttiende-eeuwse huizen Prinsegracht 101-109.

Het ontwerp van het Korenbuis wordt toegeschreven aan Urbanus van Yperen, de zeventiende-eeuwse stadsbouwmeester van wie wij niet veel meer weten dan dat hij het vroegere Tuchthuis aan de Prinsegracht bouwde, dat later plaats moest maken voor het Kantongerecht. Met zijn sobere, classicistische vormgeving behoort het Korenbuis tot de markante voorbeelden van architectuur uit de Gouden Eeuw in Den Haag.

Al kort na de bouw kreeg het, naast zijn cruciale rol in de stedelijke economie, ook een culturele functie. De bovenverdieping werd de zetel van de "Confrerie Pictura", waarin zich vele Haagse kunstenaars verenigden. Later zou in het Korenbuis de kiem gelegd worden van de collectie waaruit het Gemeentemuseum is ontstaan. Gedurende meer dan twee eeuwen stond het Korenbuis ook ten dienste van de muzikale vorming: het Conservatorium en de Stedelijke Muziekschool leidden er hun studenten op. De nieuwe bestemming als Centrum voor Kunst en Cultuur ligt dus meer in de lijn van de traditie dan de naam Korenbuis zou doen vermoeden.

De architect Mart van Schijndel heeft bij de restauratie geprobeerd te voldoen aan het zeer complexe programma van eisen, dat de nieuwe functie van het Korenbuis met zich brengt. Tevens had hij te maken met een belangrijk historisch monument waarvan de architectonische verschijningsvorm gerespecteerd moest worden. Om dit probleem op te lossen

heeft hij gekozen voor een confrontatie tussen de stijl van de zeventiende eeuw en de geavanceerde "high tech" architectuur van onze tijd. Dit was een waagstuk dat veel inventiviteit en een grote mate van behoedzaamheid vereiste. Naar mijn mening is hij in zijn opzet geslaagd. Den Haag kan trots zijn op een zorgvuldig gerestaureerd monument. Misschien nog belangrijker is, dat een synthese tussen historische en eigentijdse architectuur in dit geval geleid heeft tot een boeiend en goed bruikbaar resultaat.

drs. H.J. Meijer
Wethouder van Verkeer en Vervoer,
Binnenstad en Monumenten

✓

Inhoud

Het Korenhuis, centrum voor kunst en cultuur door J. Muiderman	7
Het Korenhuiscomplex, zijn geschiedenis, bewoners en gebruikers door drs. C.J.J. Stal	11
De korenbeurs als typologisch verschijnsel door drs. G.J. van den Biggelaar	31
Het bouwhistorisch onderzoek en de restau- ratie van het Korenhuiscomplex door drs. G.J. van den Biggelaar	37
De restauratie van het Korenhuiscomplex door prof. M. van Schijndel	59
Verantwoording van de afbeeldingen	67

De voormalige beursaal in gebruik voor haar nieuwe bestemming, april 1992.

Het Korenhuis, centrum voor kunst en cultuur

J. Muiderman

Het Koorenhuis schrijft kunst in het linkervaandel dat figuurlijk boven de ingang van het gerestaureerde gebouw wappert. Cultuur prijkt op het even figuurlijke rechtervaandel. Niet verwonderlijk want kunst en cultuur zijn de twee fundamenten van de in 1992 opgerichte organisatie die is ontstaan uit een lange geschiedenis van fusies van kunstzinnige instellingen waarvan die van het Centrum voor Kunstzinnige Vorming met de Stedelijke Muziekschool in 1992 de laatste is.

Kunst en cultuur zijn twee grote woorden die qua betekenis met hun tijd meegaan. In de jaren zestig van de Gouden Eeuw toen het Korenhuis gebouwd werd als een Korenbeurs, een plek waar koren werd verhandeld, beleefde de Nederlandse republiek haar eerste stadhoudersloze tijdperk. Schilders als Jan Steen, Rembrandt van Rijn en Frans Hals bevonden zich in de laatste fase van hun leven. Kunst dat was vakmanschap overgoten met een behoorlijke dosis genialiteit. Dank zij de grote kunstenaars van toen staat de Gouden Eeuw nog steeds in het nationale geheugen gegrift als een kunstzinnig hoogtepunt.

In die tijd had het Korenhuis naast een handelsdoel al een culturele bestemming. Van 1682 tot 1839 gaf het gebouw onderdak aan de Haagse Academie, de Confrerie

rie Pictura. Behalve vele vermaarde schilders en beeldhouwers waren ook kunstminnende Hagenaars lid, waaronder veel vooraanstaande mensen zoals stadhouders en burgemeesters. In de vier vertrekken die de Confrerie boven de beurs tot beschikking had kon men deelnemen aan teken-, schilder- en modellessen, maar er werden ook kunstveilingen en tentoonstellingen georganiseerd. Van 1871 tot 1882 bracht een groep 'oudheidminnaars' in het Korenhuis een Haagse historische verzameling onder. Deze verzameling zou de basis worden van het Gemeentemuseum dat in 1884 werd gehuisvest in De Doelen. Van 1910 tot ongeveer 1925 kreeg een deel van het Korenhuis de functie van Kunstweefschool. Deze school heeft in die tijd het Zweeds weven in Nederland geïntroduceerd.

Behalve de historische en de beeldende kunstactiviteiten heeft het gebouw ook een belangrijke muzikale functie gekend. Van 1882 tot 1980 stond het gebouw bekend als het Conservatorium. Toen het Conservatorium verhuisde naar de Juliana van Stolberglaan trok de Stedelijke Muziekschool in het gebouw aan de Prinsegracht. In de negentiende eeuw waren er al verscheidene amateurverenigingen die zich wijdden aan de toonkunsten, zoals de Nationale Zangschool voor Handwerkslieden en de Werkliezenzangvereniging 'Zanglust'. In die tijd hebben ook de letterkundige vereniging 'Joost van den Vondel' en de Vereniging 'School voor Volwassenen' gebruik kunnen maken van de faciliteiten. Ook de bibliotheek van de Maatschappij 'Tot Nut van 't Algemeen' heeft boven het Korenhuis ruimte gekregen.

Het nieuw gevormde Centrum voor Kunst en Cultuur met de naam 'Koorenhuis' sluit dus aan op een lange traditie van professionele en niet-professionele kunstbeoefening in bijna alle disciplines. De begrippen kunst en cultuur hebben in de afgelopen eeuwen alle mogelijke betekenissen gekend zonder dat ze in waarde zijn gedevalueerd. Van Rembrandt tot Mondriaan, van Sweelinck tot Ketting, van Huygens tot Chabot. Elke periode werd weerspiegeld in een eigentijdse kunstuiting. Elke kunstenaar gaf een uiting aan de tijd waarin hij of zij leefde. Het Centrum voor Kunst en Cultuur wil mensen de ruimte geven om die veranderingen te vertalen in woord, beeld, toon en beweging.

Een van de nieuwe leslokalen in de kap, april 1992.

Het Korenhuis herboren als kunstcentrum

Een stad verandert. Het statige des Graven Hage is uitgegroeid tot Den Haag, een bruisende stad vol moderne architectuur. Op de Prinsegracht dobberen niet langer boten, maar razen trams, bussen en auto's. In de iets verderop gelegen Boterwaag wordt geen boter meer gewogen, maar drinken toeristen koffie. In het Korenhuis zoekt men vergeefs naar de handelaren in graan en peultjes. Alleen het uiterlijk - de gebogen vormen van de entree, de gietijzeren hekken, de bestrating en de pilaren - herinnert nog aan de Gouden Eeuw, de geboorte-eeuw van ons Korenhuis. In 1991 is het architectenbureau van Mart van Schijndel begonnen het antieke gebouw te verrijken met een twintigste-eeuws interieur. Op de voormalige binnenplaats is nu een aula van glas en staal verrezen met strakke lijnen in een driehoekige vorm.

Het evenwicht tussen traditie en het eigentijdse is niet alleen kenmerkend voor het uiterlijk van het gebouw maar geldt ook voor de aard van het Korenhuis als centrum voor kunst en cultuur. Hoe vernieuwend de uitingen ook kunnen zijn, kunst is immers niet los te zien van de lange culturele historie. Wekelijks zullen er zo'n 10.000 Hagenaars musiceren, dansen, tekenen, toneel spelen en ga zo maar door. Met één doel: ervaren hoe mooi kunst kan zijn door te kijken, te luisteren... en te doen!

Alle kunsten onder een dak

Met het samengaan van de Stedelijke Muziekschool en het Centrum voor Kunstzinnige Vorming zijn nu alle mogelijke kunstdisciplines in één organisatie en in één gebouw verenigd. De naam die men koos voor de nieuwe organisatie is gezien het culturele verleden niet ten onrechte de naam van het gebouw. Het ingrijpend gerestaureerde Korenhuis is een centrum waar men niet vermoede creatieve talenten kan uitleven en waar men van kunstuitingen van anderen kan genieten.

De tijd dat de kunsten vergeleken konden worden met autonome geïsoleerde eilanden behoort tot het verleden. Te vaak heeft men in het verleden gedacht dat een schilder zijn belevingswereld niet deelde met die van een schrijver en dat een acteur niets of weinig gemeen had met een danser of een muzikant. In het kielzog hiervan is ook de amateuristische kunstbeoefening te lang de dupe geweest van verkokerde zienswijzen. Een brede blik, daar gaat het tegenwoordig om. De laatste

ontwikkelingen op het gebied van integrale kunstzinnige vorming worden weerspiegeld in de fusie van Stedelijke Muziekschool en Centrum voor Kunstzinnige Vorming.

Het "Koorenhuis" houdt het midden tussen een creativiteitscentrum, een school, een kunstacademie en een ontmoetingscentrum. Kunst staat centraal. Beoefening en beleving zijn twee takken van dezelfde boom. Men kan in het "Koorenhuis" een instrument leren bespelen, een poëzieworkshop volgen, met anderen een film maken, leren omgaan met zeeafdrukken, een toneelvoorstelling opbouwen, maar men kan ook een concert bijwonen, naar een lezing luisteren, een tentoonstelling bezoeken. Activiteiten die er reeds in verschillende periodes in het verleden werden ontplooid zijn nu integraal aanwezig. Omdat het "Koorenhuis" een belangrijke rol wil spelen in het Haagse culturele leven heeft de instelling een open karakter. Iedereen die iets met kunst te maken wil hebben - met of zonder kunstzinnige achtergrond van welke aard ook - wordt welkom geheten.

Taken, doelstellingen en doelgroepen

Het "Koorenhuis" heeft tot taak activiteiten op het gebied van de kunstzinnige vorming uit te voeren, te initiëren en te stimuleren in vrije tijd en onderwijs. In een notedop: het centrum bevordert actieve en receptieve belangstelling voor kunst. Het uiteindelijke doel is het activeren van fantasie en oorspronkelijkheid bij een breed publiek van elke leeftijd en in alle lagen van de multiculturele Haagse samenleving.

Het Korenhuis is tevens het hoofdgebouw van een organisatie met veel vertakkingen over de stad. De verscheidene creativiteitscentra in de Haagse wijken profiteren van dit aanbod maar ook het onderwijs en de vele club- en buurthuizen kunnen een beroep doen op de aangesloten vakdocenten.

De doelstellingen van het "Koorenhuis" worden steeds opnieuw vertaald in een beleid dat uitmondt in een gevarieerd en breed aanbod van cursussen en projecten voor alle Hagenaars. Het "Koorenhuis" stelt een programma samen dat bestaat uit voorstellingen, concerten en films ten behoeve van het onderwijs. Voor de jeugd van het sociaal-culturele werk organiseert het "Koorenhuis" de Speelparaplu, een circuit dat zes Haagse buurthuizen maandelijks voorziet van hoogwaardig jeugdtheater.

Een vitaal kunstzinnig centrum maakt op actieve wijze deel uit van de maatschappij en moet inspelen en reageren op alle ontwikkelingen die daarin plaats hebben. Den Haag anno nu is niet langer de stad van het vorige fin-de-siècle. Alle facetten van de huidige samenleving - jong en oud - dienen vertegenwoordigd te zijn in programma en cursusaanbod. De voornaamste taak van het "Koorenhuis" bestaat uit het bereiken van alle mensen, van kunstkenners tot hen die nog niet zo vertrouwd zijn met de wereld van kunst en cultuur.

De taken van het "Koorenhuis"

- ontwikkeling van een veelomvattend aanbod van lessen, cursussen, projecten en workshops op het gebied van kunstzinnige vorming in alle kunstdisciplines;
- bemiddeling en begeleiding van kunstzinnige projecten en cursussen op basisscholen, het voortgezet onderwijs en in club- en buurthuizen;
- stimulering van de belangstelling voor uitingen van kunstzinnige aard en de productie en uitvoering van concerten en dans- en toneelvoorstellingen;
- informatie, documentatie en publikatie ten behoeve van cursisten, kunstzinnig geïnteresseerden, vakdocenten en kunstenaars.

1. "t Kooren-huis" 1730, gravure in *Beschrijving van 's-Gravenhage* door Jacob de Riemer.

Het Korenhuiscomplex zijn geschiedenis, bewoners en gebruikers

drs. C.J.J. Stal

Het korenhuiscomplex is sober van vorm maar kent een rijke historie: een historie die op een treffende wijze het leven van de stad Den Haag in de laatste vier eeuwen weerspiegelt. Het is bovendien een gevarieerde geschiedenis, want het complex bestond oorspronkelijk uit minstens vier verschillende elementen, waaronder drie woonhuizen die elk hun eigen verleden hebben. Centraal staat het Korenhuis, een gebouw dat in al zijn eenvoud een uiting is van het stedelijk zelfbewustzijn dat de Hagenaars in de zeventiende eeuw probeerden uit te dragen.

I. De groei van Den Haag in de Gouden Eeuw

Den Haag bezat halverwege de zeventiende eeuw alle uiterlijke kenmerken van een stad, en dat kwam vooral doordat het sinds 1584 de zetel was van de provinciale en nationale regering. Toch bleef het formeel niet meer dan een dorp bij een grafelijk kasteel. Dat betekende dat het 'stads'bestuur geen medezeggenschap in het bestuur van land en provincie had en allerlei bevoegdheden miste die echte steden wél bezaten. Ook op het gebied van ruimtelijke ordening: over de statige lanen rond het Binnenhof hadden de Hagenaars bij voorbeeld niets te vertellen en zelfs in de oude dorpskern hadden zij niet het laatste woord. Dat laatste woord had de provincie, die toen de grafelijke macht van voorheen vertegenwoordigde: voor het stadsbestuur een frustrerende gang van zaken.

Dat lag anders in het 'nieuwe' Den Haag, in de straten en grachten die sinds 1590 werden aangelegd. Het waren stadsuitbreidingen waarbij de plaatselijke bestuurders zelf het initiatief namen en de financiering verzorgden. Hier had de stedelijke politiek de kans zich te profileren.

Het brandpunt van die uitbreidingen lag in de eerste veertig jaren van de zeventiende eeuw vooral bij de uitvalswegen naar het binnenland, bij het Spui en de Wagenstraat. Het stadsbestuur zag daarbij helder in dat een stedelijke samenleving die haar naam waar wilde maken, voor goede economische randvoorwaarden moest zorgen. Binnen enkele decennia werd een heel netwerk van grachten en havens gegraven, speciale aan-

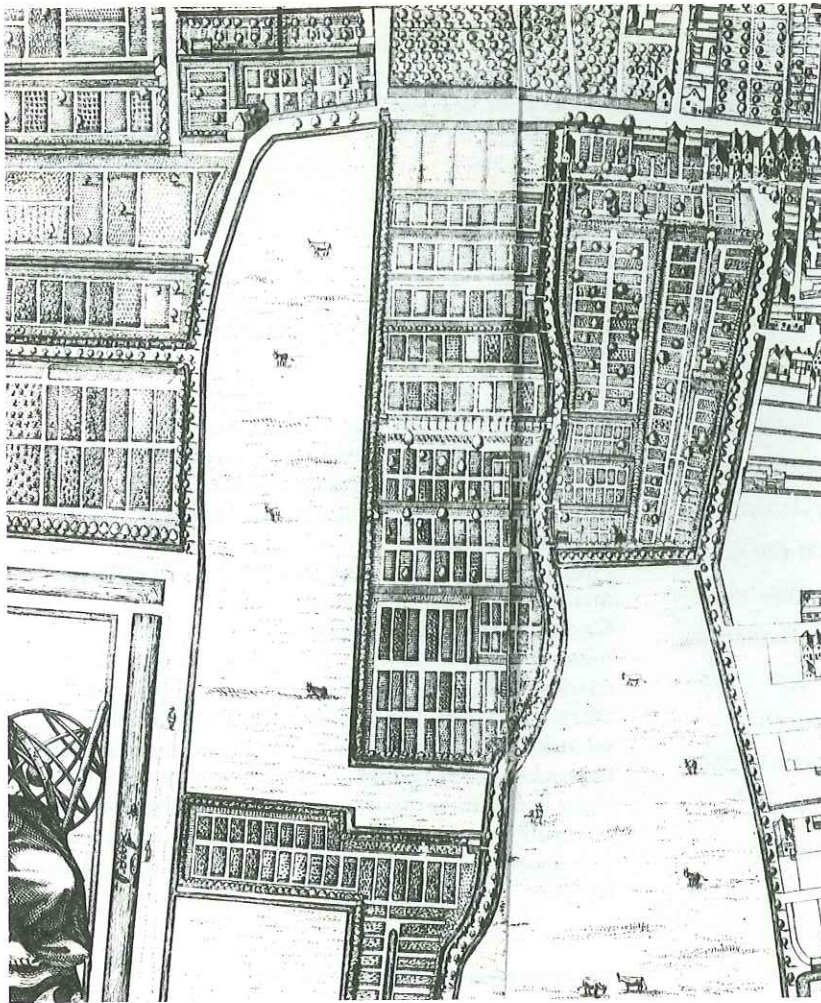
legplaatsen voor schepen met turf, hout en bier die tegelijk het patroon vormden voor een nieuwe woonwijk. De met bomen beplante grachten werden zo mogelijk met fraaie, deftige huizen bebouwd: een aanwinst voor de stad.

Ook de markthandel kreeg meer ruimte. Het dorpse marktplein bij het oude raadhuis (de tegenwoordige Groenmarkt) voldeed allang niet meer, temeer daar het toen op een kruispunt van doorgaande wegen lag. Marktkooplieden en voerlui lagen er geregeld met elkaar overhoop. Ter plaatse van het afgebrande St. Elisabethsklooster werd daarom in 1615 een nieuwe markt ingericht: de eerste aanzet tot de latere Grote Markt. Voor een waterverbinding met het achterland zorgden de tegelijk gegraven Paviljoensgracht en Lutherse Burgwal: groenten, boter en slachtvee konden zo tot vlak bij het plein worden gebracht.

De Prinsegracht (1639 – 1642)

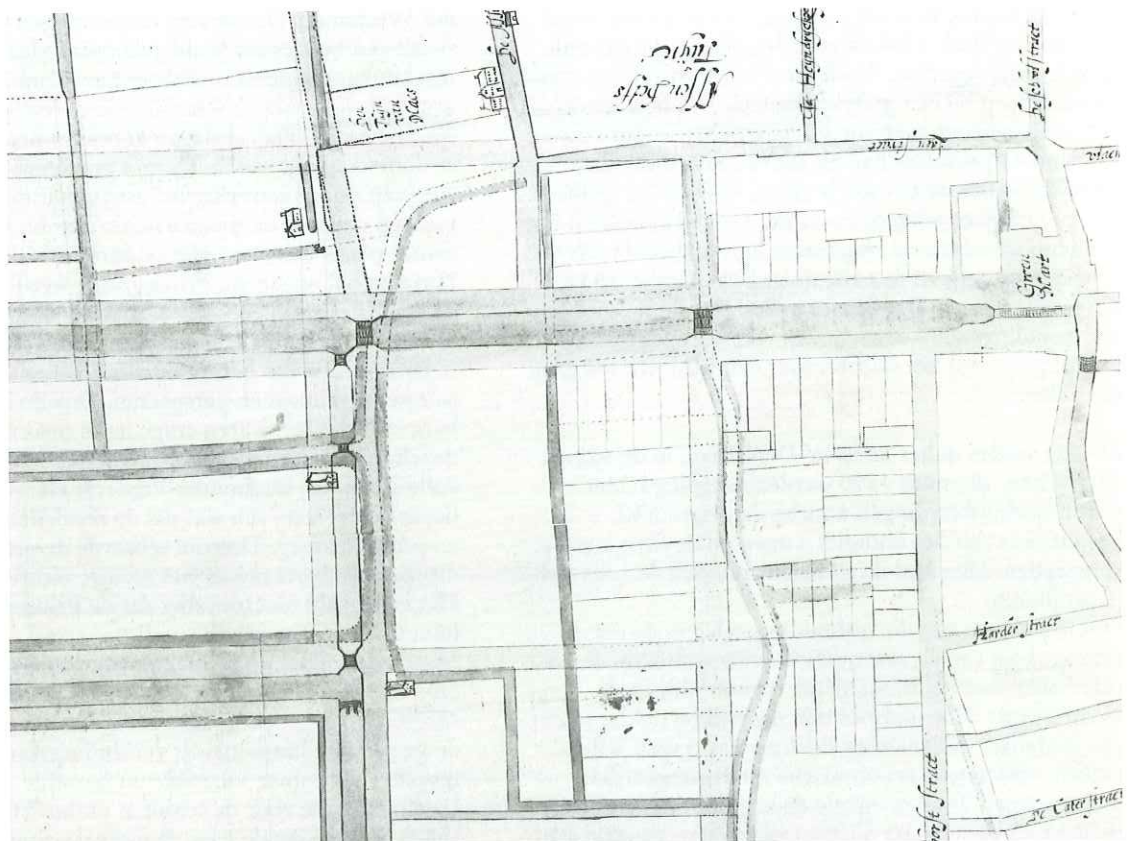
Die nieuwe markt vormde in 1639 het startpunt van een nieuwe stadsuitleg ter zijde van de westelijke uitvalsweg, het Westeinde. De eerdere uitbreidingen waren bij stukjes en beetjes tot stand gekomen. Maar ditmaal maakte het ambitieuze stadsbestuur plannen voor een grootschalige aanpak waarbij meerdere vliegen in één weloverwogen klap geslagen konden worden: een snellere doorstroming van de Haagse grachten, een verbetering van de economische infrastructuur door de aanleg van een vaarweg en nieuwe marktruimte, en niet in de laatste plaats een prestigieuze stadsaanleg.¹ De voor Den Haag royaal opgezette Prinsegracht werd in die plannen de centrale as van een geheel nieuwe stadswijk met rechte en brede straten. Het was een rationeel stadsplan dat beantwoordde aan het toenmalige esthetische ideaal van ruimte, regelmaat en perspectief. Ook de Korte Vijverberg en het Plein waren enige jaren tevoren volgens dezelfde principes aangelegd. Dat gebeurde toen met de volle steun van stadhouder Frederik Hendrik, die er bepaald niet wars van was dat de residentie meer allure en prestige kreeg. Daarom schaarde de prins zich ook ditmaal van harte achter het nieuwe uitbreidingsplan. Het is bepaald niet toevallig dat de Prinsegracht naar hem werd vernoemd.

Maar hoewel het de bedoeling was van de Prinsegracht en omgeving een deftige woonbuurt te maken die de Amsterdamse grachten naar de kroon kon steken, had de gracht ook betekenis als verbindingskanaal, samen met de Loosduinse Vaart die uit dezelfde tijd stamt. Dat gold met name voor de schuiten uit het Westland die in steeds grotere getale naar de markt voeren. Daarvoor

2. Plattegrond door C. Bos en J.J. van Harn, 1616, detail. Het zuid-oostelijk deel van Den Haag voor de aanleg van de Prinsegracht. Aan de wat slingerende Stalperstraat (midden) lagen tuinen. Het Korenhuis-complex zou gebouwd worden ter plaatse van de twee tuinen rechts in de bovenhoek. Verzameling Haags Gemeente-archief.

3. Het plan voor de Prinsegracht. De Korte en de Lange Beestenmarkt zijn ter hoogte van de slingerende Stalperstraat geprojecteerd. De Assendelftstraat liep in het plan door tot aan de Prinsegracht. Plattegrond door Pieter Florisz. van der Sallem, 1642. Verzameling Haags Gemeente-archief.

4. *Reconstructie plattegrond van het Korenhuiscomplex in 1659-1660, ingetekend op de kadastrale minuut van 1832.*

1. *Contouren van het latere Korenhuis.*
2. *Erf van Johan Maes (Prinsegracht 25).*
3. *Erf door de Magistraat aan de gebrs. De Haes afgestaan.*

4. *Erf door de gebrs. De Haes aan de Magistraat afgestaan ten behoeve van de aanleg van de Varkenmarkt.*
5. *Erf door de weduwe van Pieter Splinter aan de Magistraat verkocht ten behoeve van de aanleg van de Varkenmarkt.*

*Haags Gemeentearchief.
Tekening door de auteur.*

hadden zij zich moeten behelpen met de drukke en bochtige vaarweg langs de Zuidwal en de Paviljoensgracht. Aansluitend werd ook het oppervlak van de markt zelf vergroot.

Nieuwe plannen

De uitvoering van het project was moeilijk. Grondspeculanten dreven de prijzen op en de bebouwing bleef steken ter hoogte van de Brouwersgracht. Het ontwerp van de Prinsegracht hinkte in feite op twee gedachten: de uitbouw van de economische infrastructuur en de aanleg van een woonbuurt waar patriciërs zich thuis zouden voelen. Maar anders dan bij de Amsterdamse koopmansgrachten versterkten deze twee functies elkaar niet.

Het stadsbestuur liet zich daardoor niet ontmoedigen. Tegen 1660 zette het nieuwe plannen op stapel, plannen die het accent nog verder op de marktvoorzieningen zouden leggen. Het Korenhuis maakte er deel van uit. Maar ze omvatten ook de aanleg van een nieuwe markt voor kleinvee, de bouw van een tuchthuis en de uitbreiding van de bestaande boterwaag.² Het waren projecten die niet alleen voorzagen in de behoeften van een groeiende samenleving, maar Den Haag tevens aantrekkelijker maakten voor de interlokale handel. Bijkomend voordeel was dat met deze bouwplannen langs de Prinsegracht een gesloten straatwand tot stand zou komen met een aantal monumentale bouwwerken.

Nog eens twintig jaar later zou de nieuwe groentemarkt tenslotte opnieuw vergroot worden en voortaan bekend staan als de "Grote Markt". De hoek met de Prinsegracht werd toen bekroond met een nieuwe en royaal uitgevoerde boterwaag.³

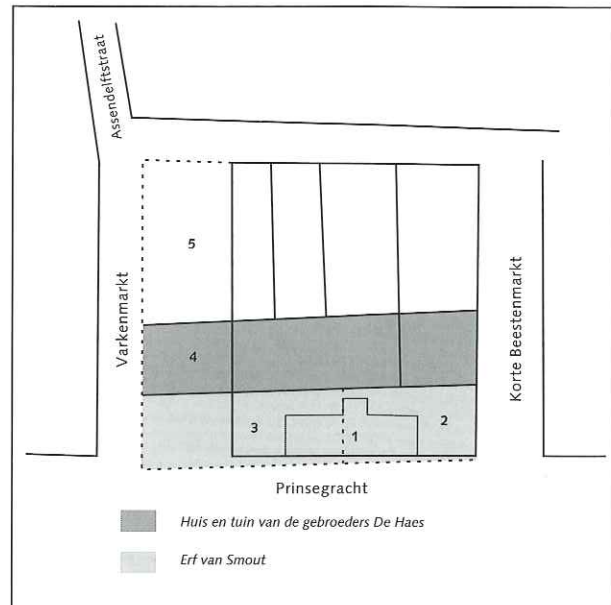

II. De bouw van het Korenhuis

De open plek bij de Korte Breedstraat

Al bij al is het opmerkelijk dat het stadsbestuur ertoe kwam de koren- en varkenmarkt te plaatsen temidden van een bebouwing die oorspronkelijk aan patriciërs was toebedacht. In feite kwam het neer op een herziening van het bestaande "bestemmingsplan".

Duidelijk is dat de toen levende wensen sterk op de concrete mogelijkheden zijn afgestemd. Bij de hoek van de Prinsegracht en de Korte Breedstraat (de latere Korte Beestenmarkt) was tot dusver een langgerekt terrein

braak blijven liggen (zie afb. 2). Het was de laatste van een rij tuinen die hier tot de aanleg van de Prinsegracht de stadsrand hadden gesierd, tuinen die de welgestelde Hagenaars tot 'lust ende vermaak' dienden: zij kweekten er tulpen en andere fraaie gewassen en meestal stond er een prieel of huisje op.

Na de aanleg van de Prinsegracht waren aan de kant van het Westeinde nog twee van die tuinen overgebleven. Eén was in 1644 in het bezit gekomen van de goudsmid Abraham van Mil en kort daarop bebouwd met een woonhuis, dat nog uitvoerig ter sprake zal komen. Het vormde de aanzet van het tegenwoordige pand Korte Beestenmarkt 7.⁴

De andere tuin, die langs de Prinsegracht lag, vormde het open stuk dat nu een rol zou spelen bij de nieuwe plannen. Sinds 1618 was het terrein in bezit van Jan Pietersz. Smout, telg uit een familie van rijke middenstanders die als lid van de stedelijke regering beurtelings vroedschap en schepen was geweest.⁵ Dat hij als lid van het plaatselijk bestuur de grond zo lang braak liet liggen, kan verbazing wekken. Een snelle bebouwing lag immers in het belang van de stad. Het probleem was echter dat de relatief smalle strook nauwelijks geschikt was voor verkaveling in bouwgrond: de percelen zouden beslist niet diep genoeg zijn voor de huizen van stand die het stadsbestuur zo graag aan de Prinsegracht zag verrijzen. Ook na Smouts dood in 1652 lieten zijn erfgenamen de tuin nog zeven jaar liggen voor wat hij was. In maart 1659 verkochten de erven Smout tenslotte de grond aan de stad. Behalve een prijs van 1400 gulden kreeg de familie ook nog een toegift van 8 dukaten (ca. 25 gld) – misschien wel voor haar bereidwillige medewerking.⁶

De Varkenmarkt

De tekeningen voor het tuchthuis lagen toen al klaar. Hoe het met de andere plannen stond is niet bekend. In ieder geval speelden de burgemeesteren vaardig in op de mogelijkheden die de braakliggende strook hen bood. Deze bleek niet alleen geschikt voor de bouw van een langwerpige markthal, maar opende ook perspectieven

Provisionele =
 Prodomantie vanden naer des Commissaris
 van de opse van de vanden vanden
 markt mitgedere de gesetende
 vanden vanden vanden vanden
 vanden vanden vanden vanden

In voors Commissaris zal op alle markt dach, inde
 goet tijt voort aengad, vanden markt op de hoer
 markt, lader, vinder, inde alder vderlijch, tot dat de
 markt zal sijn gedaen.

Zal voort de voors voren markt tijtlijch, of dach
 inde de markt gedaen vinder, vderom slijch, tot
 vderlijch, vinder, vder, vder, vder, vder, vder, vder,
 vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder.

De voors voren vander, inde voren vander, vder, vder,
 vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder, vder,

6. Begin van de nieuwe verordening van de korenmarkt, 1663. Haags Gemeentearchief.

ping. In 1663 werd het gebouw tenslotte officieel in gebruik genomen, zoals het jaartal op de gevel aangeeft.

De huizen aan weerszijden van het korenhuis kwamen kort daarna klaar. De bouw van het rechterhuis op nummer 25 was al in december 1662 aan de gang, zodat eigenaar Maes het in de loop van het volgende jaar kon betrekken. Met het huis op de andere hoek startte men later. In 1664 was echter ook dit pand voltooid.¹²

Urbanus van Yperen

Wanneer men de rekening voor het korenhuis nader beziet, dan valt op hoe summier zij is. Zeker als men haar vergelijkt met de uitgaven voor het terzelfdertijd gebouwde tuchthuis, die in hetzelfde register staan. Inderdaad vormde het korenhuis een project van veel eenvoudiger omvang. De bouw duurde dan ook veel korter. Terwijl het tuchthuis regelmatig bij de burge-meesteren tijdens hun vergaderingen ter tafel kwam, maakten zij aan de korenmarkt nauwelijks woorden vuil. Behalve dan die keer in augustus 1662 toen tot verontwaardiging van de heren bleek dat metselaar Pieter Tol, die er naast zijn vakbroeder Reyer Pietersz werkte, "seer schandelijk ende niet volgens de voorwaarden gemaect" had, met name bij het mengen van kalk, tras en zand en daarom een stevige uitbrander verdiende.¹³

Het is echter opmerkelijk dat bij de rekening van het korenhuis allerlei posten ontbreken die men er wel zou verwachten, zowel voor werkzaamheden als materiaal. Zo staan bij het tuchthuis wel de activiteiten van de architect vermeld, maar niet bij het korenhuis. Het lijkt er op dat de Magistraat de financiën van beide projecten gemakshalve door elkaar heeft laten lopen. Een post voor aanvoer van zand, die aanvankelijk bij het korenhuis staat opgetekend, nota bene met de vermelding dat het zand bij het tuchthuis was weggehaald, werd daar doorgehaald en overgebracht naar de rekening van het tuchthuis.¹⁴ De gedachte dringt zich op dat een deel van de uitgaven voor het korenhuis bijna stelselmatig is gezet op rekening van het tuchthuis, een gebouw dat voor een deel bekostigd werd uit subsidies van de provinciale overheid en plaatselijke liefdadigheidsinstellingen.

In dat geval wordt het aannemelijk dat Urbanus van Yperen, de bouwkundige die bij de bouw van het tuchthuis betrokken was, tevens zijn aandeel in het korenhuis heeft gehad. Nog op 22 maart 1662 kreeg hij geld uitbetaald "over vacatiën ende salaris, als opsicht gehadt hebbende op 't nieuwe werckhuys ende 't maecken ende schrijven van verscheyde voorwaarden diesaengaende ende stantteyckeningen van 't selve ende anders". Maar als men zich realiseert dat de bouw van het tuchthuis al in 1659 was gestart en in maart 1662 de bouwplannen voor het korenhuis gereed kwamen, is het niet al te

gewaagd te veronderstellen dat zowel de standtekeningen als de bijkomende werkzaamheden die met dat "anders" werden aangeduid ook met het korenhuis te maken hadden. De naam van Urbanus van Yperen is trouwens al vaker in dit verband genoemd, en ook is al gewezen op de architectonische overeenkomsten tussen de twee gebouwen die toen bijna tegelijk aan de Prinsegracht verrezen.¹⁵

III. Het korenhuiscomplex 1663 – 19de eeuw

De handel in koren

Het korenhuis bood een open, zij het overdekte marktplaats waar kopers en verkopers, zowel burgers als boeren en handelaren, handel dreven in "koren". Dat waren niet alleen granen zoals haver, rogge en tarwe, maar ook erwten, bonen en zaden, zoals kool-, hennep- en raapzaad. Pas in onze eeuw verdween bij een verbouwing het open karakter van de markthal.

De markt had geen vrijblijvend karakter. Integendeel, handel buiten de voorgeschreven markt om werd steevast streng afgestraft.¹⁶ Die gedwongen concentratie gold overigens niet alleen de handel in granen en zaden, maar ook andere, veelal agrarische producten van buiten de stad. De concentratie maakte bijvoorbeeld heffingen op de transacties mogelijk. Op de Bierkade werd aldus bieraccijns geheven en ook het koren was onderhevig aan een heffing: van elke zak die verkocht werd, ging een bepaald bedrag naar het Sint Nicolaasgasthuis, een uit de Middeleeuwen stammende liefdadigheidsinstelling.

Andere motieven raakten vooral het belang van de handelspartners. Zo kon de stad door een gereguleerde markt een betere, vergelijkende controle uitoefenen op de kwaliteit en de gebruikte gewichten en maten.

Bovendien speelde de open concurrentie een gezonde prijsvorming in de hand en konden klanten en verkopers er van allerlei faciliteiten profiteren, zoals dragers en opslagmogelijkheden.

In Den Haag had de korenmarkt al een lange traditie. Hij werd oorspronkelijk aan de Groenmarkt gehouden. Sinds de Reformatie diende daartoe de oude kapel van het Sint Nicolaasgasthuis, die op de plaats van het huidige Informatiecentrum stond. In 1615, toen de kapel eigendom van de Haagse Magistraat werd, verhuisde de korenhandel naar de nieuwe groentemarkt, de latere Grote Markt, waar ter beschutting van de koopwaar overkappingen of luifels waren gemaakt. Regen had

immers een funeste uitwerking op de houdbaarheid van de zaden. Ook de nieuwe korenmarkt aan de Prinsegracht bestond in wezen, net zoals op de groentemarkt, uit een open, overkapt ruimte. Het was niet anders in Amsterdam waar de korenbeurs uit niet meer dan een open, overdekte gaanderij bestond. De bovenverdieping boven de Haagse korenbeurs vormde dus een extra toevoeging. Men sprak in het begin dan ook niet van een korenhuis, maar van een "corenleuff". Wel kwamen er ter bescherming van materiaal en koopwaar houten hekken. Zij werden aan het begin van de markt geopend door de commissaris van de markt, de functionaris die verantwoordelijk was voor de goede gang van zaken. Aanvankelijk was er alleen op maandagochtend markt en later ook op vrijdag. Twee beëdigde maatnemers ('meters') en meerdere dragers stonden het publiek ten dienste. Het koren werd er namelijk niet per gewicht maar per inhoudsmaat verkocht: de meters stortten of schepten het daartoe in een geijkte houten maatbak en bepaalden na het afstrijken de maat. De dragers sjouwden de zakken niet alleen van de aangemeerde schuiten naar de marktruimte, maar brachten haver, bonen en erwten ook bij de kopers thuis, en dat alles tegen een vast tarief, of het nu ver was of dichtbij, beneden of hoog op zolder. Niet verkochte zakken droegen zij na het scheiden van de markt, rond het middaguur, zonedig via een wenteltrap naar de zolder boven de markthal. En zoals de verordening het gebod verrichtten de heren deze diensten zonder "vloecken, toeback suygen of drincken".

De korenmarkt bleef hier in vrijwel ongewijzigde vorm tot in de vorige eeuw. Dat rond 1825 de graanhandel in onze gewesten inderdaad nog op dezelfde wijze, namelijk op een openbare, overdekte markt plaatsvond, toont bijvoorbeeld de "korenluifel" die toen op de Leidse Korenbrug werd gebouwd. Verschuivingen in de wijze van opereren van groot- en kleinhandel brachten daarin tenslotte verandering. Een leerling van de "middellbare school" die in de jaren 1828 – 1838 op de bovenverdieping was gevestigd, herinnerde zich de markthal vooral als een "open ruimte ..., van de straat afgescheiden door een muur, waarin groote boogvormige openingen, tusschen vierkante gemetselde pilaren, van hooge ijzeren hekken voorzien waren." Achter deze hekken "werden aan weerszijden groote leege kisten, planken, balken, masten bewaard, alles stads eigendom."¹⁷ Kortom, het marktbedrijf zelf had toen al weinig indruk nagelaten. In 1867 werd de markthal op verzoek van de Haagse spekslagers ingericht tot hulpwaag voor varkens. Daarmee kwam hier zonder slag of stoot een eind aan de korenhandel.¹⁸

7. De tekenacademie van de "Confrerie Pictura", opgericht in 1682. Tekening door A. Schouman, ca. 1750. Verzameling Haags Gemeente-archief.

Boven de markthal

De verdieping boven de hal bestond uit een aantal grotere en kleinere vertrekken en ook de zolder daarboven was in enkele compartimenten verdeeld. De zolder werd verhuurd aan graanhandelaren die er hun voorraden opsloegen, zoals aan Pieter Zieren Kleywech en Job Cornelisz, die in 1671 als gebruikers te boek stonden.¹⁹ De verdieping is historisch van meer belang, want zij bood accommodatie aan het Haagse sociale en culturele leven. Zo zetelde er vanaf 1 juli 1663 een gilde dat zowel zadelmakers als karosmakers verenigde. De gildebroeders vergaderden in de eerste jaren in een zaal waarvoor zij jaarlijks zeventig gulden neertelden, maar betrokken in 1671 voor een huur van 30 gulden de kennelijk klei-

nere "middenkamer".²⁰ De bekendste gebruikster werd kunstschildersconfrerie Pictura, die er een decennium later haar intrek nam: het korenhuis zou ruim anderhalve eeuw lang het hoofdkwartier van dit gilde blijven.

De Confrerie Pictura

Pictura was als een afsplitsing ontstaan. Dat gebeurde in 1656 op initiatief van een aantal kunstschilders en beeldhouwers die zich niet thuisvoelden in het Lucasgilde waarvan ook huisschilders, glazenmakers, verfhandelaren en goudslagers lid waren.²¹ Het nieuwe gilde kreeg de volle medewerking van het stadsbestuur. Zo hoefden de schilders vanaf 1676 geen huur meer te betalen voor

hun vergaderlokaal boven de boterwaag. Een financiële steun in de rug betekende voorts de toestemming om er vanaf 1680 kunstverkopingen te houden, een activiteit waarbij men eerder moet denken aan veilingen van verzamelingen dan aan de verkoop van eigen werk. Vijf procent van de opbrengst ging daarbij naar het gilde. Nadat de schilders in 1682 een tekenacademie hadden opgericht, kregen zij de beschikking over de bovenverdieping van het nieuwe korenhuis. Een riante ruimte, die niet alleen lokalen voor tekenonderwijs, vergaderingen en verkopingen omvatte, maar ook een kamer voor de knecht die het gilde in dienst had. Ook nu hoefde geen huur te worden betaald. De zalen werden immers "gebruikt voor de jeugd om te leeren teekenen".²² Het precieze tijdstip van de verhuizing is niet bekend. Het viel in ieder geval niet na 1686, het jaar waarin de plafondschildering van de grootste zaal ontstond, een allegorische lofzang op de schilderkunst die veel bewondering oogstte. Bij deze decoratie bleef het niet: ook de andere kamers kregen beschilderde plafonds en fraaie schoorsteenstukken.

De Magistraat beperkte zich overigens niet tot het beschikbaar stellen van ruimte, maar leverde bovendien een subsidie voor brandstof. Ook in andere opzichten kwam het stadsbestuur de kunstschilders tegemoet. Op hun verzoek werden in 1749 niet alleen de oude en ongetwijfeld slecht sluitende kruiskozijsen door moderne schuiframen vervangen, maar werd tevens de zoldering boven de bestuurskamer verhoogd.²³

In 1780 werd de academie omgevormd tot een nieuwe "vrije academie", d.w.z. een academie waar leerlingen gratis tekenonderwijs konden ontvangen. De confrerie zelf werd blijkens de notulen in die periode vooral een veilinghuis van kunstvoorwerpen, maar maakte in de Franse tijd in financieel opzicht moeilijke tijden door, net als zoveel andere instellingen.²⁴ Gilden werden trouwens toen opgeheven: de dwang die zij het economisch leven oplegden, stond immers lijnrecht tegenover het toen gepropageerde vrijheidsideaal.

Het nieuwe stadsbestuur moet overigens met scheve ogen hebben gekeken naar de privileges die de confrerie genoot, zoals de riante ruimte die haar voor niemand ter beschikking stond. Inkwartiering van Franse soldaten wisten de schilders maar net te voorkomen, met het argument dat de korenbeurs "een plaats [was] daar geen mens kan logeren". Maar onvermijdelijk werd in de jaren 1795 – 1802 de tijdelijke inwoning van een "Gezelschap ter beoeffening der proefondervindelijke Wijsbegeerte". Beangst voor de wellicht verwoestende gevolgen van de natuurkundige en scheikundige proeven, borgen de schilders een groot aantal schilderijen toen maar veilig weg.²⁵

De tekenacademie bleef hier tot in 1839, toen zij samen met de School voor Burgerlijke Bouwkunde waarmee zij in 1821 gefuseerd was, een nieuw gebouw aan de Prinsessegracht betrok.²⁶

De verdieping boven de Korenbeurs, die met haar plafondschilderingen, schoorsteenstukken en prachtig ingebonden boeken altijd een van de bezienswaardigheden van Den Haag was geweest²⁷, werd hierna door een groot aantal wisselende instellingen gebruikt. Zo had er in de jaren 1828 – 1838 al een "middelbare school" gezeten, een Haagse voorloper van de latere H.B.S., en werd zij in 1838, het jaar waarin de rechterlijke macht werd hervormd, voor vijf jaren de zetel van het kanton-gerecht.²⁸ Waar de plafondschilderingen zijn gebleven, is nooit opgehelderd.

Het huis Korte Beestenmarkt 7 particulier bewoond

De geschiedenis van de andere delen van het "Korenhuiscomplex" is voor een groot deel de geschiedenis van drie particuliere huizen. Het witgepleisterde huis aan de Korte Beestenmarkt heeft de oudste papieren, en is tegelijk ook het grootste en deftigste.

De grond van dit van ca. 1647 daterende huis strekte zich oorspronkelijk uit tot aan de Varkenmarkt, waar zoals bij iedere woning van standing paste een stal en koetshuis stonden. Boven is al gezegd dat hier aanvankelijk een siertuin had gelegen, één van een hele reeks. In de huidige situatie resteert nog één omstandigheid die aan het vroegere tuinencomplex herinnert. De grenzen van het perceel hebben een opmerkelijk schuin verloop en vormen daarmee een regelrechte herinnering aan de eveneens schuin lopende laan waaraan de tuinen gelegen waren.

De oorspronkelijke tuin was ruim negen meter ofwel dertig voet langer geweest, het stuk dat er in 1662 vanaf werd gehaald voor de aanleg van de Varkenmarkt. Hij was in 1619 voor 765 gulden eigendom geworden van Pieter Halling, een vooraanstaand Hagenaar die een helder besef van de behoefte aan nieuwe bouwgrond moet hebben gehad en her en der in allerlei percelen aan de rand van de bebouwde kom investeerde.²⁹ Een activiteit waarin hij overigens niet alleen stond. Toen het bouwplan Prinsegracht eenmaal werkelijkheid was geworden, was de waarde flink gestegen. Zijn zoon, de advocaat Willem Halling, kreeg in 1644 van de goudsmid Abraham van Mil een prijs van niet minder dan 5000 gulden! Deze hoge prijs was overigens tevens het resultaat van een ruilovereenkomst. Van Mil was namelijk op zijn beurt als een amateur-projectontwikkelaar

8. Willem Frans Godart
Baron van Lynden van
Hemmen (1729-1787).
Geschilderd portret door
Guillaume J.J. de Spinny,
1756/1758.
Particuliere collectie.

bezig en wist tegelijk aan Halling voor 8500 gulden een luxe woning aan de overkant van de Prinsegracht over te doen, een project dat hij voornamelijk met geleend geld had gerealiseerd.³⁰

Ook het huis dat de juwelier vervolgens op de tuin aan de Korte Beestenmarkt bouwde, moet deels of geheel met geleend geld zijn gefinancierd. Evenwel, het succes dat hij met deze activiteiten had, was niet eclatant noch blijvend. Hij verhuisde al snel naar Sas van Gent waar hij als ontvanger van de in- en uitvoersrechten – de zogenoemde convoien en licenten – een solide bestaansbasis verwierf.³¹ Aan zijn Haagse verplichtingen voldeed hij desondanks met moeite, en in 1649 werd het nieuwe huis aan de Korte Beestenmarkt tenslotte onder gerechtelijke dwang geveild.³²

Aanleiding voor deze executie vormden twee schulden met een totaal van 1200 gulden die hij twee jaren tevoren was aangegaan, mogelijk vanwege de bouw. De woning kwam voor 8200 gulden in bezit van Anna Duyst van Santen. Zij was sinds 1639 weduwe van Gijsbrecht van Hogendorp, een officier die na deel te hebben uitgemaakt van Prins Maurits' lijfwacht onder meer de Zweedse koning had gediend. Daarnaast had hij naam gemaakt als schrijver van literair werk, zoals het in 1617 te Amsterdam opgevoerde "Treurspel van de moordt, begaen aen Willem by der gratie Gods Prince van Oraenge".³³

Evenals voor Abraham van Mil was het huis bij de Prinsegracht voor de weduwe Van Hogendorp vooral een beleggingsobject. Als een van de duurder huizen in de buurt leverde het haar een jaarhuur van 215 gulden op.³⁴ Dat gold mogelijk ook voor de advocaat Laurens de Haes en zijn broer Nicolaas, die het huis en de grote tuin acht jaar na het overlijden van de weduwe, voor 7750 gulden van haar zoon Diederik overnamen. Men schreef toen 1660.³⁵

Zoals we hiervoor hebben gezien, kregen de gebroeders De Haes te maken met de nieuwe plannen van de Magi-

straat. Zij stonden ten behoeve van de nieuwe varkenmarkt een deel van hun tuin af – in ruil voor een stuk bouwgrond naast de nieuw te bouwen korenmarkt.

Ondanks de enigszins verkleinde tuin en de onmiddellijke nabijheid van een korenmarkt en een veemarkt bleef het pand aan de Korte Beestenmarkt de woning van aanzienlijke en welgestelde burgers. Niet in de laatste plaats door de bouwkundige vernieuwingen die het gezien de waardevermeerderingen sinds 1660 moet hebben ondergaan. Mr. Adriaan van Bleyswijck, die het huis in 1681, na het overlijden van Laurens de Haes voor 12.200 gulden aankocht en bewoonde, stamde uit een bekende familie van bestuurders en was zelf secretaris van de Rekenkamer van Holland, en Johan van Ourijk of Aurich (overleden in 1724), die het huis vervolgens in april 1711 voor 18.000 gulden in bezit kreeg, was agent (=zaakgelastigde) van de koning van Denemarken.³⁶ Als sollicitateur militair had hij een aanzienlijk fortuin vergaard, genoeg om zich een flinke verbouwing te permitteren. Dat die verbouwing grondig was blijkt uit de kosten die met 8500 bijna de helft van de koopprijs bedroegen. Zijn zoon Mr. Hendrik van Ourijk (1691 – 1753), die de woning na zijn overlijden in 1724 betrok, was al even vermogend. Zijn totale jaarinkomen schatte men in 1742 op 7100 gulden, een inkomen dat hij voor het grootste deel aan zijn vermogen te danken had. Een deel, 2100 gulden, ontving hij als schepen van Den Haag en secretaris van de generaliteitsmuntkamer.³⁷ De luxueuze inrichting van zijn woning blijkt uit de akte die werd opgemaakt toen Hendrik van Ourijk haar in 1742 verkocht. We lezen er over behangsels in de beneden- en bovenkamers, spiegels boven alle schouwen, op hun beurt weer bekroond door schilderstukken, schilderstukken boven de deuren, marmeren schoorsteenmantels, damasten gordijnen en kussens, een vergulde kroon, tapijten, twee goed ingerichte wijnkelders en een solide stal. Het huis bracht toen 26.000 gulden op, terwijl de koper voor alle extra's in het interieur nog eens 3300 moest neertellen.³⁸

Ook de hiernavolgende eigenaren-bewoners waren stuk voor stuk personen die op bestuurlijk en ambtelijk terrein een belangrijke positie bezetten. In 1742 was dat de Zeeuw Pierre Buteux, die toen als afgevaardigde bij de Staten-Generaal een vaste residentie in Den Haag behoeftte. In 1763, na het overlijden van Buteux, kwam het pand opnieuw in handen van een lid van de Staten-Generaal, ditmaal in de persoon van Willem Frans Godart Baron van Lynden van Hemmen (1729 – 1787), die er namens de provincie Gelderland zat. Hij was een man met veel kwaliteiten die onder meer hoogschoot werd van de door de generaliteit bestuurde Meierei van

Den Bosch en gouverneur van de twee zonen van Prins Willem V.³⁹

Of het huis na zijn overlijden nog door een van zijn kinderen werd bewoond is niet bekend. Dat is wel het geval met de uit Utrecht afkomstige raadsheer in het Hoogerechtshof Jan Hendrik Swellengrebel (1757 – 1842), die in 1806 eigenaar van het huis werd. Hij woonde er tot aan zijn dood op 26 december 1842.⁴⁰

De laatste particuliere bewoner was Mr. Dionysius van de Wijnperse (1799 – 1870). Als lid van de gemeenteraad en wethouder speelde deze advocaat in de periode 1828 – 1851 een vooraanstaande rol in Den Haag.⁴¹ Het huis was bij de veiling in april 1843 aangeprezen als een “kapitaal bijzonder goed onderhouden en van vele gemakken voorzien huis, erve en grooten tuin, bevattende de huizing een aantal ruime zoo beneden als bovenkamers, keuken, kelders, onderscheiden turf- en kleerzolders, provisie en dienstbodenkamers, voorts een stalling en groot koetshuis met hooizolder en koetsierskamer en eindelijk al hetgeen tot eene woning van den eersten rang vereischt wordt.” Voor Dionysius van de Wijnperse beantwoordde het huis echter niet meer aan de eisen des tijds: voor hij het betrok, onderging het een grootscheepse verbouwing waarbij het de huidige bepleisterde gevel kreeg.

Na zijn dood in 1870 werd het door de gemeente Den Haag aangekocht om te dienen als het nieuwe onderdak van het gemeentemuseum.⁴²

Het huis Prinsegracht 25 particulier bewoond

Van de twee panden die het Korenhuis flankeren is dit in 1663 voltooid huis het grootste. Het was ook het deftigste en twee eeuwen lang de woning van welgestelde en vooraanstaande burgers. Maar een blik op de plattegrond maakt duidelijk dat deze woning veel minder te bieden had dan het buurhuis aan de Korte Beestenmarkt. Aan de achterkant was het immers geheel door de bebouwing ingesloten, zodat er maar een klein erf overbleef. En van een tuin was helemaal geen sprake. Hinderlijk was ook het ontbreken van een eigen achteringang. Dit betekende dat leveranciers turf, hout en andere voorraden via de voordeur dwars door het fraaie interieur zouden moeten sjouwen. Dat paste niet bij een woning van standing. De deur die de eerste eigenaar-bewoner, Johan Maes, in de achtermuur van de markthal mocht maken, bood daarom een oplossing waarvoor hij de jaarlijkse vergoeding van dertig stuivers graag overhad.⁴³

Johan Maes (ca. 1625/30 – 1680) was sinds 1656 lid van het Haagse stadsbestuur en bleef dit afwisselend als

vroedschap, schepen, burgemeester en tesorier tot aan zijn overlijden in 1680. Misschien heeft hij vanuit deze achtergrond het weinig ideale bouwerf vooral gekocht om de bouwkundige afronding van het blok veilig te stellen, misschien ook om zijn medebroeders gunstig te stemmen in verband met zijn aanstaande herbenoeming tot schepen.⁴⁴ Hoe dan ook, de hele affaire leverde hem geen enkel nadeel op. Integendeel, de grond kostte hem niet meer dan 200 gulden, en van de muren die dat erf insloten kon hij naar hartelust gebruik maken bij het leggen van balken en ankers, zodat de bouwkosten beperkt bleven. Een lening van 3000 gulden die de Magistraat hem daarbij voor de financiering van de bouw gaf kon ruimschoots worden terugbetaald toen Maes het huis in 1677 voor 8000 gulden wist te verkopen aan de goudsmid Laurens Ravens.⁴⁵

Deze juwelier was toen al op leeftijd – hij trouwde voor de eerste keer in 1630 en overleed in 1685, acht jaar na de aankoop.⁴⁶ Misschien kocht hij het huis in de eerste plaats voor zijn dochter Elisabeth en haar man Adriaan van Waspik. Hoe het ook zij, Elisabeth en haar kinderen en kleinkinderen bleven het hoekhuis bijna een eeuw lang behouden en bewonen: eerst haar in 1659 geboren dochter Elisabeth van Waspik en haar schoonzoon, de notaris en procureur Carel Middelman, en vervolgens haar in 1686 geboren kleinzoon Johannes Middelman, die secretaris was van Maasland.⁴⁷

Deze Johannes stierf al voor 1734, maar zijn weduwe Christina Ooms bewoonde het huis nog tot op hoge leeftijd. Een weelderig leven kon zij niet leiden, maar uit vermogen genoot zij een comfortabel inkomen dat in 1742 tussen 1500 en 2000 gulden werd geschat.⁴⁸ Er schoot evenwel weinig over om de woning op een afdoende wijze te onderhouden. Met de hele deftige inrichting van behangsels, schilderijen en vaste spiegels bracht het huis na haar dood in 1772 niet meer op dan 7500 gulden.

Arendina, de dochter van Christina, had de ouderlijke woning eerst nog zes jaar aangehouden, maar zag kennelijk toch tegen de nodige reparaties op en wist het toen over te doen aan de familienotaris Philippus Carolus Haagen. In plaats van een contante som zou deze de eerste tien jaar een vaste jaarrente van 225 gulden betalen. Aan aflossing kwam hij echter nimmer toe. Toen de tien jaar verstreken waren, raakte de notaris zodanig in de schulden verstrikt dat hij noodgedwongen het huis moest verlaten. Aan onderhoud moet niet veel zijn gedaan, want de woning bracht nu nog minder op. De baljuw van Monster, Jacob Willem Dallens, die op 11 juni 1788 de nieuwe eigenaar werd, had daarvoor wel geld, en we mogen aannemen dat hij het huis inderdaad heeft laten opknappen. Toen het alweer tien jaar later

10. Mr. Willem Arnold Pieter Verkerk Pistorius (1835-1899).
Uit: Wereldkroniek, 1899.

opnieuw van eigenaar wisselde, was de waarde tot 10.000 gulden gestegen, en dat nog wel in een politiek en economisch wisselvallige tijd waarin de prijzen van onroerend goed zelfs de neiging hadden te zakken. Mr. Huybert Griffioen (1754 – 1836), die het huis toen betrok, had de gevolgen van de Bataafse Revolutie aan den lijve ondervonden. Zijn positie als raadsheer in de Hoge Raad van Holland was hij kwijt geraakt. En omdat hij met het nieuwe regime totaal geen binding meer voelde, sleet hij zijn leven nu liever als ambteloos burger.⁴⁹ Het kan zijn dat deze vriendelijke heer, die bekend stond om zijn literaire belangstelling, temidden van het marktgewoel op den duur niet de rust vond waarnaar hij haakte. Hij vertrok anderhalf decennium later. Nadat het pand nog eens een vijftiental jaren door diverse huurders was bewoond, werd het tenslotte aangekocht door de gemeente Den Haag. Motief was toen, in 1828, de oprichting van een “lagere school van de hoogste klasse”. Het was een nieuw type onderwijs. Leerlingen uit de burgerij leerden er vakken die niet aan bod kwamen op de traditionele, op het universitaire onderwijs gerichte Latijnse school, vakken zoals wiskunde, natuurkunde en moderne talen. Deze

G. J. Verdam

voorloper van de H.B.S., die ook wel de “middelbare school” werd genoemd, kwam deels in het hoekhuis, op de bovenverdieping, en deels in een aantal vertrekken boven het Korenhuis. Daarbij zorgde een doorbraak voor de verbinding binnendoor. De begane grond van het hoekhuis Prinsegracht 25 diende tenslotte tot woning van de directeur, G.J. Verdam.⁵⁰

De school was als zodanig een kort bestaan beschoren en smolt al na tien jaar samen met de oude Latijnse school tot het nieuwe stedelijke gymnasium. Evenals de leerlingen van de tekenacademie verhuisden de “middelbare scholieren” naar een andere lokatie om plaats te maken voor het pas opgerichte kantongerecht.⁵¹

Het hoekhuis werd hierna voorlopig door de gemeente aan particulieren verhuurd. Steeds waren dat vooraanstaande burgers, zoals Leendert Petrus Knuyse de Mey (1774 – 1851), zoon van een Brielse burgemeester en vader van een Haags gemeenteraadslid, de belastinginspecteur Jhr. Onno van den Santheuvel (1799 – 1883), die er in 1850 woonde, de rijksambtenaar Mr. W.A.P. Verkerk Pistorius (1835 – 1899), die het in de jaren zestig bewoonde en zijn carrière zou eindigen als secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, en de medicus Dr. Jan Turk, die er in de jaren 1867 – 1877 zijn patiënten ontving.

Aan de particuliere bewoning kwam tenslotte een eind in 1883, toen de Duinwaterleiding er haar burelen opende.⁵²

9. Gideon Jan Verdam (1802-1866), in de jaren 1828-1838 directeur van de “middelbare school” en daarna buitengewoon hoogleraar in de wis- en

natuurkunde te Leiden. Staalgravure door D.J. Sluyter naar J.P. Berghaus. Verzameling Gemeente archief te Leiden.

Het huis Prinsegracht 29: de tapperij bij de Varkenmarkt

Dit in 1664 voltooide huis stond aan de minder mooie kant van het blok: aan de Varkenmarkt, waar de achteruitgang was van de grote patriciërswooning aan de andere zijde, met de stal en het koetshuis, en waar wekelijks krijsende biggen en zeugen, de poten bijeen gebonden, op kopers lagen te wachten. Het hoekhuis bij de Varkenmarkt was ook beduidend kleiner en was dan ook geen "herenhuis". Integendeel, gedurende twee eeuwen fungeerde het als het onvermijdelijke café dat overal te vinden was en is waar in vee gehandeld wordt.

Op de Varkenmarkt werd trouwens niet alleen in varkens gehandeld, maar ook in ander klein vee. Want om het gebruik van de nieuwe markt te stimuleren had de Magistraat in april 1663 bepaald dat voortaan ook lammeren en kalveren en andere jonge beesten naar de

nieuwe markt moesten worden gebracht, beesten die tot dusverre werden verhandeld bij de Bagijnestraat, op de plaats die nu nog Kalvermarkt heet. De handelaren werden daarbij goed geoutilleerde schaapskooien en stallen in het vooruitzicht gesteld, en wie daaraan niet genoeg had, kreeg te horen dat al het bier dat er gedronken werd, vrij van stadsaccijns zou zijn.⁵³

Over de plaats van de varkenswaag, waarvan ook sprake is, zijn allerlei gissingen gemaakt: waarschijnlijk zijn de dieren steeds in de stadswaag naast het boterhuis gewogen, zoals dat nog in de negentiende eeuw gebeurde.

Over de plek waar het bier getapt werd hoeft geen twijfel te bestaan: op een schilderij van Sybrand van Beest,

11. "De Varkenmarkt in Den Haag",
schilderij door Sybrand van Beest
(1610-1674).
Museum Bredius te 's-Gravenhage.

dat abusievelijk te vroeg is gedateerd, zien we de markt in vol bedrijf, en in de van veel glaswerk voorziene onderpui van het hoekhuis naast de korenbeurs staat een man ontspannen de drukte gade te slaan, een pint bier in de hand.⁵⁴

De tapperij bleef vooreerst eigendom van de gebroeders De Haes, die het gezien hun maatschappelijke stand uiteraard niet zelf exploiteerden. En dat was evenmin zo met de volgende eigenaar, Josias Sas, die het pand in 1683 voor 5650 gulden kocht.⁵⁵ Voor Sas, een vermogend man die ook in de Korte Houtstraat en bij het Delftse Veer onroerend goed bezat,⁵⁶ vormde het pand in de eerste plaats een solide belegging, zo solide dat de familie Sas het bijna zestig jaar in haar bezit hield. Wellicht werd het rendement geflatteerd door een karig onderhoud: toen Josias' zoon, de notaris en rentmeester Elisa Sas, de tapperij tenslotte in 1740 verkocht, bracht het tachtig jaar oude pand niet meer dan 4000 gulden op.⁵⁷ Maar dat de nieuwe eigenaar, de Haarlemse gedeputeerde Mr. Pieter van den Broeck, het alweer vier jaar later verkocht voor een prijs die 1000 gulden hoger lag,⁵⁸ betekent niet zonder meer dat intussen het nodige herstel was gepleegd. De winst had hij, naar we mogen aannemen, vooral te danken aan het feit dat er ditmaal een koper was die zelf achter de tapkast wilde plaatsnemen. De gunstig gelegen tapperij moet Hendrik Haazegager een goed bestaan hebben opgeleverd, al bracht zij geen overstelpende rijkdommen. Maar in 1776 verkocht zijn weduwe de zaak met een redelijke winst. Zij kreeg 6650 gulden in handen, terwijl de hypotheek van 1400 gulden die aanvankelijk op het huis rustte, inmiddels volledig was afgelost.⁵⁹ Hierbij moet overigens in het midden blijven in hoeverre die hogere prijs te danken was aan verbeteringen aan het huis.

De koper, Jacobus Wouters, had echter al te veel schulden op zich genomen en moest de zaak vijf jaar later weer met verlies van de hand doen.⁶⁰ Maar Johannes Korman, die nu de tap ging bedienen, wist het hoofd wel boven water te houden, en waarschijnlijk meer dan dat. De zaak bleef ruim een halve eeuw in de familie en werd na Kormans dood voortgezet door diens schoonzoon Jan Hendrik Blom.

In 1833 besloot de familie het pand "waarin de tappersnering sedert onheuchelijke jaren met goed succes [was] en alsnog [werd] uitgeoefend" te laten veilen. De actieve burgemeester Copes van Cattenburch, die hier lucht van kreeg, liet met vooruitziende blik onmiddellijk een bod doen. Want aldus zou de gemeente het hele blok in handen hebben en "altijd de gelegenheid (..) hebben om daarvan tot eenig stedelijke inrichting van openbaar nut gebruik te maken". Het andere hoekhuis was immers al

in 1828 gemeente-eigendom geworden.

De geschiedenis zou een halve eeuw later zijn gelijk bewijzen. Voorlopig telde alleen dat de goed beklante tapperij die in het onderhuis gedreven werd, samen met het ruime, apart bewoonbare appartement op de bovenverdieping een jaarhuur van 750 gulden kon opbrengen, en dat bij een koopprijs van 8100 gulden. Met dit rooskleurige perspectief voor ogen wilde de gemeenteraad best accoord gaan, zodat ook dit huis per 1 mei 1834 eigendom van de gemeente werd.⁶¹

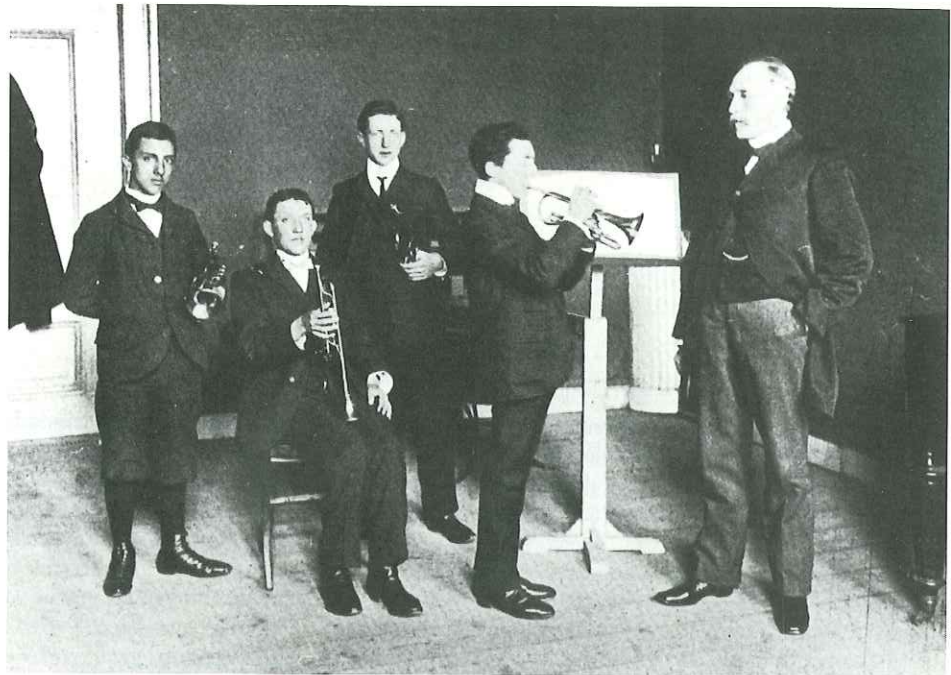
De tapperij bleef hier nog tot het eind van de jaren zeventig van die eeuw en werd gedreven door Christiaan Jacobus Mirande, en na zijn dood in 1871 door zijn weduwe. Zijn vrijheid was beperkt. Op dagen dat boven het korenhuis de loting voor de nationale militie plaats vond, was hij verplicht de kurk stevig op de sterke drank te houden: het lot bepaalde toen wie al of niet in dienst moest en de autoriteiten vonden het ongewenst dat de lotelingen hun vreugde of teleurstelling met alcohol zouden verwerken. De Afdeling 's-Gravenhage van de Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van Sterken Drank wilde eigenlijk nog verder gaan en het gehele etablissement laten sluiten. Maar dat leek de meeste gemeenteraadsleden al te gortig. In 1860 maakten zij duidelijk hoe zij erover dachten. De heer Clant vond het onbillijk tegenover de caféhouder, terwijl het lid Varkevisser erop wees dat men eigenlijk niet met een "kroeg", maar met een "vergaderplaats voor koopers en verkoopters" te maken had. Immers, "In alle steden, waar korenbeurzen en markten zijn [vond] men zoodanige vereenigings plaatsen".⁶²

Echter, na de periode Mirande kwam er toch een eind aan de eeuwenoude tappersnering. In 1897, nadat het pand nog gedurende een twaalfstal jaren huisvesting geboden had aan de manufacturenhandelaar W. van der Hoeven, kwam ook een eind aan de particuliere bewoning. Beneden kwam toen een wachtlokaal voor lantaarnopstekers: vertegenwoordigers van een openbaar nutsbedrijf zoals burgemeester Copes van Cattenburch al in 1833 wijselijk had voorzien.⁶³

IV. Openbare voorzieningen in een groeiende stad (1870 – 1920)

Den Haag maakte inmiddels net zo'n revolutionaire groei door als in de zeventiende eeuw. Groeide het dorp Die Haghe toen uit tot een samenleving die zich als een echte stad wenste te manifesteren, nu, in de negentiende eeuw, maakte deze stad een razendsnelle ontwikkeling

12. De Koninklijke Muziek-
school: de trompetklas van
Daniël Martinus Hendrik Bolten
(1841-1917), ca 1900.
Verzameling Haags Gemeente-
archief.

door van een kalm provinciestadje naar een grote, moderne wereldstad. De bevolking steeg opnieuw explosief, vooral na 1870. Het aantal inwoners bedroeg in dat jaar ruim 90.000 en dat betekende dat het sinds het begin van de eeuw al meer dan verdubbeld was; in 1900 was het al de 200.000 gepasseerd en in 1920 telde de bevolking bijna 360.000 zielen. Voor het gemeentebestuur betekende dit, behalve een uitbreiding van zijn taken, ook een proces van voortdurende aanpassing en verandering. Nieuw opgerichte diensten bleken al snel aan uitbreiding of reorganisatie toe.

In concreto hield dit in dat er voortdurend een schreeuwend tekort aan kantoorruimte was. Het is niet verrassend dat het stadsbestuur het oog liet vallen op het korenhuiscomplex, waar door de aankopen in 1828, 1833 en 1871 een groot aaneengesloten blok in gemeentelijk bezit was ontstaan. De halve eeuw die tussen 1870 en 1920 verstreek, werd voor het complex een veel bewogen en verwarrende periode, met wisselende gebruikers en bewoners. Door de vele verbouwingen en aanpassingen die het gevolg waren, werden de interieurs in de meeste gevallen onherstelbaar verminkt.

Varkenswaag (1867 – 1911)

Voor wat de korenhal zelf aangaat, waren het particulieren die de gemeente op een nieuwe gebruiksmogelijkheid wezen. In 1867 bracht spekslager W.C. de Zwaan namens zijn vakbroeders het college van B. & W. onder de ogen dat de stedelijke waag naast het Boterhuis langzamerhand volkomen ongeschikt was geworden voor het wegen van varkens. Het toegenomen aantal slachtdieren dat daar al of niet geduldig op hun weegbeurt lagen te wachten, nam er veel plaats in, zorgde voor ongerief en vuil, terwijl de doordringende stank zich slecht met de aanpalende boterhandel liet combineren. Als alternatief stelde de slager daarom de korenhal voor. Het gemeentebestuur liet zich zonder veel moeite overtuigen en honoreerde het voorstel met een proef. Die

verliep zo gunstig dat de korenbeurs in 1868 definitief als hulpwaag voor varkens werd aangewezen.⁶⁴ De wegers bleven er ruim een halve eeuw actief, tot in 1911 het nieuwe openbare slachthuis aan de Neherkade opening. Hygiënische en economische motieven maakten het inmiddels wenselijk dat de slaggers niet meer thuis, maar op een centrale plaats slachtten. Voortaan werden de beesten daar gewogen.

Scholen en verenigingen

De lokalen boven de gewezen korenbeurs bleven voorlopig wat ze al drie eeuwen waren geweest, namelijk een accommodatie voor plaatselijke organisaties op cultureel en sociaal gebied. Zij boden onderdak aan instellingen en verenigingen van verschillende pluimage, zoals het schaaakgenootschap "Discendo Discimus", de literaire vereniging "Joost van den Vondel", de werkliedenzangvereniging "Zanglust", de bibliotheek van het Nut, de vereniging "Bijbel en Oranje", de werkliedenvereniging "Eendracht maakt macht" en de "School voor Volwassenen".⁶⁵ Aan deze eeuwenoude functie kwam pas een einde toen de ruimten rond de eeuwwisseling werden opgeëist door de Duinwaterleiding.

Gemeentemuseum (1871 – 1881)

Ook het huis Korte Beestenmarkt 7 kreeg een culturele bestemming. Zoals we hebben gezien had de gemeente het in 1871 aangekocht als huisvesting voor het gemeentemuseum. De collectie van dit museum was sinds 1862 te bezichtigen in het oude stadhuis, in twee kamers die van meet af aan veel te krap bleken. Het plaatsgebrek werd er alleen maar erger op toen het museum verrijkt werd met een collectie moderne kunst. Met het patriciërshuis aan de Korte Beestenmarkt kreeg het museum dus voor het eerst een eigen gebouw. De positieve gevolgen werden direct zichtbaar: kwamen er

in 1869 nog maar 47 bezoekers voor de collectie geschiedkundige en oudheidkundige voorwerpen, in 1872 waren dat er al 2300. Die stijging zette zich de volgende jaren voort. Maar niet alleen het aantal bezoekers nam toe, ook de collectie groeide. Het gevolg was dat in 1880 al een verhuizing naar de St. Sebastiaansdoelen aan de Korte Vijverberg werd voorbereid.⁶⁶

De Koninklijke Muziekschool (na 1882)

Op het vinkentouw zat al een andere instelling die met een begerig oog naar het pand aan de Korte Beestenmarkt blikte. De in 1826 opgerichte Koninklijke Muziekschool had met niet minder ernstige ruimteproblemen te kampen. Sinds 1840 gebruikte de school enkele lokalen van de Academie van Beeldende Kunsten aan de Prinsegracht. Het was een inwoning die uiterst onplezierig was, en met de jaren werd dat steeds erger, want musiceren vraagt nu eenmaal veel ruimte, vooral akoestisch.⁶⁷ Een eigen gebouw was bepaald geen overbodige luxe, maar het besluit moest van de kant van de gemeente komen, want die had in 1826 beloofd voor huisvesting te zorgen.

In maart 1881 werd de zaak beklonken. De 300 leerlingen en 20 docenten konden zich opmaken voor de verhuizing. Voor deze een feit was moest het voormalige museumgebouw echter grondig worden aangepast. Naast een dertiental leslokalen verrees in de tuin een bescheiden zaal voor orkest- en koorrepetities en bovendien de onvermijdelijke conciërgewoning. Maar riant was de nieuwe ruimte niet. Een twintigtal jaren later was aan een forse uitbreiding niet te ontkomen. In de tuin werd weer bijgebouwd en ook de bestaande concertzaal werd vergroot. De muziekschool, sinds 1900 tot "conservatorium" gepromoveerd, was daarmee voorlopig van de belangrijkste ruimtenood verlost. Voorlopig, want zoals we zullen zien zou de nood later welhaast een dramatische climax bereiken.⁶⁸

De Gemeentereiniging (1871 – 1905)

Het patriciërshuis bleef aldus aan de cultuur gewijd. Maar de bijbehorende stalgebouwen aan de Varkenmarkt kregen in 1871 een veel prozaïscher bestemming. Terwijl de bezoekers van het museum aan de Korte Beestenmarkt zich vergaapten aan al het geëxposeerde fraais, boog men zich aan de Varkenmarkt over zaken als het leegscheppen van beerputten en het uitbaggeren van grachten.⁶⁹

De in 1871 opgerichte Openbare Reiniging was een

noviteit in de hofstad. Het ophalen van as en vuil, dat tot nu toe altijd aan particulieren was uitbesteed, zou voortaan "van gemeentewege" plaatsvinden. Niet dat dit betekende dat hier naar aller mening een typische overheidstaak lag – al pleitten de talrijke epidemieën bepaald niet voor het oude systeem. Wat de doorslag gaf was echter de verwachting dat er geld kon worden binnengehaald met de compostering van as, vuil en bagger. Een verwachting die overigens niet werd waargemaakt, maar dat heeft nooit een serieuze bedreiging gevormd voor het voortbestaan van de Gemeentereiniging. Zoals gezegd hield de dienst zich in het begin vooral bezig met het leegscheppen van beerputten, een activiteit die verdween toen na 1898 een goed werkend rioolnet werd aangelegd.⁷⁰ De taken werden er echter niet minder op. Integendeel, de dienst maakte een forse groei door en moest tenslotte uitzien naar een volwaardige behuizing. In 1905 verhuisde de Reiniging naar een tijdelijk kantoor aan de Prinsegracht om enige jaren later een nieuw gebouw aan de Brouwersgracht te betrekken. De lege lokalen werden ten dele in beslag genomen door de Duinwaterleiding.

De Duinwaterleiding 1883 – 1909

Dit bedrijf zat vanaf 1883 in het pand Prinsegracht 25, in het herenhuis op de rechterhoek, maar bestond toen al ruim tien jaar, evenals de Openbare Reiniging. De 'Duinwaterleiding' dankte haar ontstaan aan de veranderde hygiënische inzichten. Het was in de loop van de eeuw duidelijk geworden dat de vele epidemieën – met name de cholera – een direct verband hielden met de slechte kwaliteit van het drinkwater. Voor een groot deel dronken de Hagenaars water uit welputten en al te vaak stonden die vlak bij secreten en beerputten waarvan de onsmakelijke inhoud naar het grondwater lekte. In 1871 startte de aanleg van een leidingnet en in 1875 was daarvan al vijfenzeventig kilometer klaar.⁷¹ En dat was slechts het begin. Het kantoor aan de Prinsegracht, dat het bedrijf na een aanvankelijk verblijf aan de Korte Vijverberg betrok, bleek na een decennium al te klein. De explosieve groei van de stad betekende immers een evenredige uitbreiding van het leidingnet en daarmee van het betrokken personeel. Als gevolg werden de lokalen boven de korenbeurs geannexeerd, een oplossing die lang niet voldoende bleek. In 1902 brak men door naar de bovenverdieping van de oude tapperij op nummer 29. Maar enkele jaren later, in 1905, aasde het naar ruimte dorstende waterleidingbedrijf ook op de resterende ruimten van dat hoekpand. In het bijbehorende achterhuis aan de Varkenmarkt, dat sinds 1897 gebruikt was

als wachtlokaal voor lantaarnopstekers, kwam toen het betaalkantoor. Tenslotte bezette het bedrijf ook de kantoren die door de vertrokken reinigingsdienst waren vrijgemaakt.

Gaandeweg werd duidelijk dat men naar elders moest uitwijken. In 1909 nam het bedrijf een nieuw gebouw aan het tegenwoordige Buitenom in gebruik.⁷²

De Nederlandsche Kunstweefschool (1910 – 1924) en andere instellingen

De nieuwe gemeentebedrijven waren expansief gegroeid en kregen tenslotte elk een eigen huis. De gebouwen aan de Prinsegracht kwamen opnieuw leeg en boden in deze periode van groei en verandering onderdak aan een verscheidenheid van diensten en instellingen.

Het hoekpand bij de Korte Beestenmarkt (Prinsegracht 25) en een deel van het korenhuis werden voorlopig bezet door de Zedenpolitie en de Kamer van Koophandel.⁷³ De korenhuis zelf, die na 1911 niet meer als varkenswaag dienst deed, fungeerde gedeeltelijk als opslagplaats, onder meer voor marktkramen. Aan de Varkenmarkt kwam tenslotte in 1911 de pas opgerichte Gemeentelijke Geneeskundige Dienst, die zijn hoofdzetel op nr. 2 had. In 1918 verdween deze naar een behuizing aan de Waldeck Pymontkade.⁷⁴

Voor het hoekhuis bij de Varkenmarkt (Prinsegracht 29) diende zich in 1910 een particuliere instelling aan. Een groepje Haagse dames wilde een school oprichten waar meisjes les konden krijgen in het “Zweedsch handwe-

ven, toegepast op Hollandsche kunst”. Het initiatief viel bij de gemeente in goede aarde, want de dames streefden behalve een cultureel, ook een sociaal doel na. Wie het lesgeld niet kon opbrengen mocht de weefkunst tegen korting leren, of zelfs gratis. Het volle lesgeld was inderdaad hoog: een tweemaandelijks cursus kostte veertig gulden, en dat was meer dan menig arbeider verdiende. Gezien de sociale opstelling van de school werd echter geen winst gemaakt en dat was voor de gemeente reden om geen huur te vragen.

De kunstweefschool, die ook subsidie van provincie en rijk ontving, bleef hier tot in 1924, toen zij het veld moest ruimen voor de Dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon. Zij verhuisde toen naar de voormalige woning van de marktmeester, aan het begin van de Prinsegracht.⁷⁵

Een van de lokalen van het hoekhuis had nog een andere gebruiker gekend. De gewezen tapperij oefende een verrassende aantrekkingskracht uit op verenigingen voor geheelonthouders. Een had er al tussen 1897 en 1900 een goed onderdak gevonden. Vanaf 1913 werd het hoekhuis het hoofdkwartier van de “Neutrale Orde der Goede Tempeliers”, een vereniging die qua opzet veel gelijkenis met de vrijmetselarij vertoonde. “Algemeene broederschap op den grondslag der geheelonthouding” was het doel dat de leden voor ogen hadden. Om dat te bereiken kwamen zij samen in loges die her en der over de stad waren verspreid en sprekende namen hadden als “Hooger Streven”, “Voor allen plaats”, “Eenheid” en “Wilskracht”. Leesavonden, piano- en vioolspel en kinderclubjes moesten daarbij de gedachte aan het gevaarlijke vocht uitbannen.⁷⁶

13. Links: de Nederlandsche Kunstweefschool, ca. 1915. Verzameling Haags Gemeente-archief.

14. De spreekhokjes van Maatschappelijk Hulpbetoon in de voormalige beursruimte. Foto uit september 1935, E.M. van Ojen. Verzameling Haags Gemeente-archief.

V. Maatschappelijk hulpbetoon / Gemeentelijke Sociale Dienst (1921 – 1973)

In 1921 kwam het Burgerlijk Armbestuur naar de Prinsegracht. Het had zich tot nu toe moeten behelpen met een bekrompen ruimte in het oude raadhuis. Dat behelpen gaf steeds meer strubbelingen: waren er in 1914 nog dertien ambtenaren met steunverlening bezig, in 1921 waren dat er al zevenendertig. Deze expansie had niet alleen met de groei van de stad te maken, maar ook met veranderde inzichten in de taken van de overheid. De razendsnelle uitbreiding die de hulpverlening doormaakte als gevolg van de economische crisis, tartte echter iedere planning. In 1924 telde de instelling, die inmiddels Dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon heette, al 55 medewerkers, twaalf jaar later werkten niet minder dan 121 mensen op het hoofdkantoor. Als men de externe medewerkers meetelt waren er bij de dienst toen bijna vierhonderd ambtenaren werkzaam.⁷⁷

De huisvestingsgeschiedenis liep parallel aan die van de Duinwaterleiding. In 1921 hadden de zevenendertig ambtenaren zich geïnstalleerd in het hoekhuis bij de Korte Beestenmarkt (Prinsegracht 25) en de aangrenzende kamers boven de korenhal, maar al drie jaar later moest ook het andere hoekhuis bij de Varkenmarkt worden geannexeerd.⁷⁸ Zonder extra kosten waren er toen geen groeimogelijkheden meer.

Vanwege de vervaarlijke omvang van de cliëntendossiers was in 1930 niet te ontkomen aan een ingrijpende verbouwing van dat hoekhuis. Toch had de uitvoering beter achterwege kunnen blijven: na drie jaar kwam men tot de conclusie dat alleen een radicale verandering van het gehele complex soelaas kon bieden. En inderdaad, bij de verbouwing die in 1934 volgde leek geen steen op zijn plaats te blijven: de oude korenhal werd geschikt gemaakt voor de massabehandeling van grote drommen steunzoekers, terwijl het hoekhuis bij de Varkenmarkt er een totaal nieuwe vleugel bijkreeg, aangepast aan de bestaande architectuur. De verandering werd ook buiten

zichtbaar: de open markthal, voortaan afgesloten door ramen, behoorde tot het verleden.⁷⁹

Amper vijf jaren later kwamen plannen op tafel voor een nog verdergaande uitbreiding.⁸⁰ Daarbij werd praktisch het gehele blok betrokken, inclusief de huizen aan de Laan. Door de Tweede Wereldoorlog belandden de plannen voorgoed in het archief.

Daarna loste de decentrale uitvoering van veel taken automatisch een deel van de huisvestingsperikelen op. In 1973 betrok de instelling, die inmiddels bekend stond als de Gemeentelijke Sociale Dienst, na een periode van ruim vijftig jaar een nieuw, eigen gebouw aan de Neherkade.

VI. Muziekonderwijs (sinds 1973)

De vrijgekomen lokalen aan de Prinsegracht werden onmiddellijk in beslag genomen door het Koninklijk Conservatorium. De huisvestings situatie van de muzikschool was allesbehalve florissant. De uitbreidingen in 1900 hadden maar tijdelijk geholpen. Al in 1910 moest het conservatorium wegens plaatsgebrek leerlingen weigeren. Veel muzieklessen worden immers individueel gegeven waardoor het ruimtebeslag per leerling nu eenmaal groot is. Er kwamen plannen voor nieuwbouw, maar die bleven plannen. Om de nood enigszins te lenigen kregen docenten en leerlingen de beschikking over enkele panden in de buurt. Als gevolg zat de school tenslotte in niet minder dan acht gebouwen, op vijf verschillende lokaties. Maar dit was niet het enige probleem. Ook de bouwkundige kwaliteit was bedroevend. De leslokalen aan de Korte Beestenmarkt waren niet alleen gehorig en vochtig, maar ook brandgevaarlijk. Natuurlijk betekende de ruimte die in 1973 door de Gemeentelijke Sociale Dienst was achtergelaten een welkome uitbreiding. Maar voor een school met meer dan zevenhonderd leerlingen en een onderwijs dat tech-

nisch gezien specifieke eisen stelt, vormde nieuwbouw de enige aanvaardbare oplossing. In 1980 kon tenslotte het nieuwe gebouw in het Bezuidenhout in gebruik worden genomen.⁸¹

De Stedelijke Muziekschool aanvaardde dankbaar de accommodatie die nu aan de Prinsegracht vrijkwam, ondanks de erbarmelijke staat van onderhoud. Echter, duidelijk werd dat alleen een grondige renovatie soelaas kon bieden. Thans, in 1992, is het zover. Een totaal vernieuwd en aangepast 'Koorenhuis' biedt onderdak aan een centrum voor kunst en cultuur dat zowel de Stedelijke Muziekschool als het Centrum voor Kunstzinnige Vorming insluit.

Tot slot

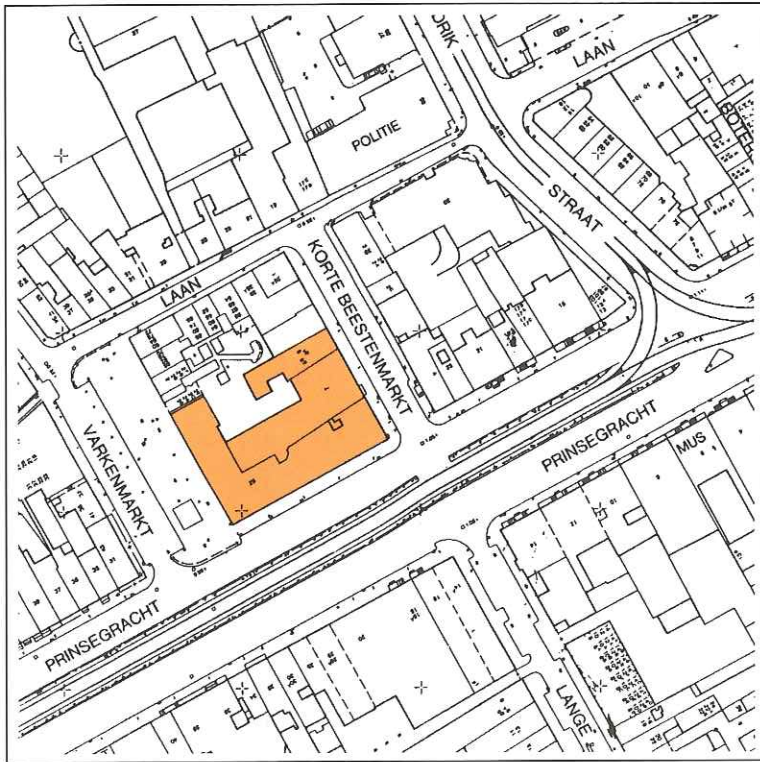
Het korenhuiscomplex heeft een rijk geschakeerd verleden. Het ontstond in de zeventiende eeuw, toen Den Haag uitgroeide tot een samenleving met een uitgesproken stedelijk karakter. De Prinsegracht die uit dezelfde tijd stamt en dat karakter tot uiting bracht, heeft veel van zijn vroegere glorie verloren, maar desondanks blijft het korenhuis met zijn historische omgeving een monument van het stedelijke zelfbewustzijn dat het zeventiende-eeuwse stadsbestuur bezieldde. In al zijn eenvoud, want hoewel de middelen beperkt waren, wisten de burgemeesters met een efficiënt gebruik van de omstandigheden een maximaal effect te bereiken. Wat niet meer dan een overdekte galerij had hoeven zijn, werd het middelpunt van een imposant ogend bouwblok. Dit complex is echter niet alleen interessant door de context waarin het is ontstaan. De verdere geschiedenis toont een gevarieerd beeld van het economische en culturele leven in Den Haag, waarbij drie particuliere woonhuizen de geschiedenis van drie verschillende maatschappelijke lagen in beeld brengen.

De explosieve groei die de residentie sinds het derde kwart van de vorige eeuw doormaakte heeft maar al te duidelijk zijn sporen achtergelaten in het complex en zijn directe omgeving. Het zijn sporen die op zichzelf een getuigenis vormen van de snelle veranderingen die de stad en het gemeentelijke apparaat in die periode doormaakten. Maar er is ook continuïteit: in de zeventiende eeuw werden de lokalen boven het korenhuis 'gebruikt voor de jeugd om te leren teekenen'. Die lijn wordt nu doorgetrokken.

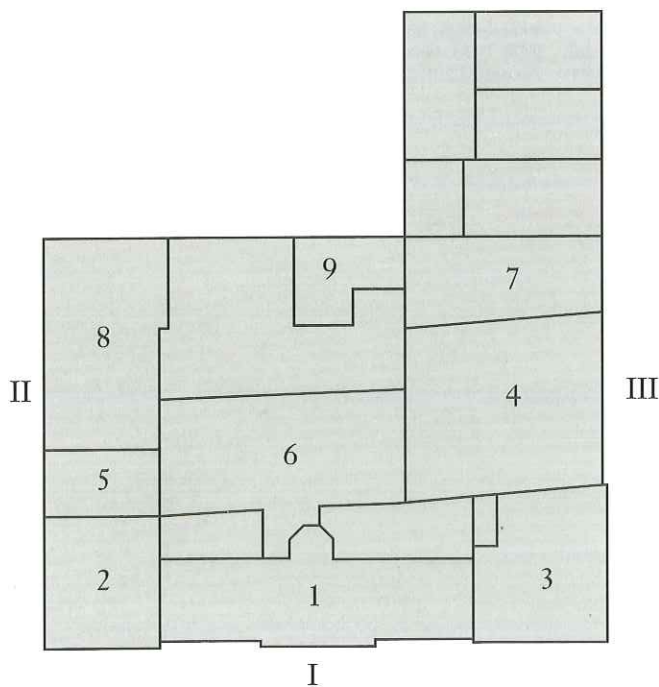
Noten

- N.B. Tenzij anders vermeld berusten de hieronder genoemde archivalische en andere ongepubliceerde bronnen op het Haags gemeentearchief.
1. Oud archief, inv.nrs.5265 en 5267.
 2. *Ibidem*, inv.nrs.5223 en 5269.
 3. G. Brinkgreve (red.), *De Boterwaag te 's-Gravenhage*, 's-Gravenhage 1983.
 4. Rechterlijk archief, inv.nr.377, fol.116v e.v.
 5. H.P. Fölting, *De vroedschap van 's-Gravenhage. 1572 – 1795*, Pijnacker 1985, p.87; Oud archief, inv.nr.4124.
 6. Rechterlijk archief, inv.nr.437, fol.604; Oud archief, inv.nr.4143.
 7. Oud archief, inv.nr.4126.
 8. Registers van gemeentelijke eigendommen (RGE), inv.nr.514, volgnr.26.
 9. *Ibidem*, inv.nr.513, volgnr.3Cl.
 10. J. de Riemer, *Beschrijving van 's-Gravenhage*, Delft 1730, dl.I, 2de stuk, p.639 e.v.; Oud archief, inv.nr.5269, rekening Korenhuis.
 11. Oud archief, inv.nr.613, fol.153 e.v. (ordonnantie korenmarkt d.d. 13 januari 1663).
 12. *Ibidem*, inv.nr.5269, rekening korenhuis, d.d. 5 december 1662; Archief Sociëteit, inv.nr.137, fol.27.
 13. Oud archief, inv.nr.53, d.d. 14 en 28 augustus 1662.
 14. *Ibidem*, inv.nr.5269, rekeningen korenhuis en tuchthuis, april en mei 1662.
 15. J.C. 't Hart, *Afstudeerproject Korenhuis Den Haag*, z.pl. [1980].
 16. Voor de reglementering van de korenmarkt, zie Oud archief, inv.nr.612, fol.79v, 81 en 123, inv.nr.613, fol.129, 153 e.v. en inv.nr.615, fol.58.
 17. Arnold L.H. Ising, 'Uit mijn schooltijd', *Eigen Haard* (1883), p.135.
 18. *Verslag der handelingen van den Gemeenteraad van 's Gravenhage*, (HGR) (1867), p.196.
 19. Oud archief, inv.nr.89, d.d. 24 juli 1671 en fol.20.
 20. *Ibidem*, inv.nr.89, d.d. 28 augustus 1671, inv.nr.5269, rekening korenbeurs, juni 1664.
 21. J. van Roekel, *De confrerie Pictura en haar tekenacademie* (scriptie), Groningen 1980.
 22. Oud archief, inv.nr.4029.
 23. *Ibidem*, inv.nr.62, d.d. 24 november 1749, inv.nr.5274.
 24. Archief Confrerie Pictura, inv.nr.5a, *passim*.
 25. *Ibidem*, anno 1795.
 26. Elisabeth Lottman, 'De Haagse tekenacademie', *Jaarboek Die Haghe* (1984), pp.129-155.
 27. F.Allan, *De stad 's-Gravenhage en hare geschiedenis*, Amsterdam 1859, p.96.
 28. *'s-Gravenhaagsche stadsalmanak*, voor de jaren 1828-1843.
 29. Rechterlijk archief, inv.nr.368, fol.12.
 30. *Ibidem*, inv.nr.377, fol.116v.
 31. Zie o.m. Notarieel archief, inv.nr.74, p.315.
 32. Algemeen Rijksarchief, archief Hof van Holland, serie decreten (inv.nrs.3259-3500), d.d. 18 oktober 1649 (fol.269).
 33. *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek* (NNBW), dl.VIII, kol.791-792; *Maandblad van het genealogisch-heraldisch genootschap 'De Nederlandsche Leeuw'* (NL) (1915), kol.131-132.
 34. Archief Sociëteit, inv.nr.134, fol.98v.
 35. RGE, inv.nr.514, volgnr.26; ook de gegevens over de hierna genoemde eigendomsovergangen van dit huis zijn aan deze bron ontleend.

36. O. Schutte, *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers residentie in Nederland. 1584 – 1810*, 's-Gravenhage 1983, p.441.
37. Fölting, *op.cit.*, p.230-231; *Bericht wegens de gesteltenisse der hooge vergaderinge en collegiën in 's-Gravenhage (...)* (de zgn. Herenboekjes), voor de jaren 1731-1741.
38. Zie noot 35.
39. NNBW, dl.VII, kol.808.
40. *Nederland's Patriciaat* (1966), p.352.
41. L. Fledderus en H.M.B. Jacobs (red. M. van Doorn), *De Haagse gemeenteraad 1816 – 1941, biografische gegevens van haar leden*, 's-Gravenhage 1985, p.540.
42. RGE, inv.nr.102, volgnr.26.
43. *Ibidem*, inv.nr.513, volgnr.3CI (ook de gegevens over de latere eigendomsovergangen van dit huis zijn, voorzover niet anders vermeld, aan deze bron ontleend); Oud archief, inv.nr.4029.
44. Fölting, *op.cit.*, p.133-134.
45. Rechterlijk archief, inv.nr.380, fol.232v.
46. Elias Voet, *Merken van Haagsche goud- en zilversmeden (met inleiding van H.E. van Gelder)*, 's-Gravenhage 1941, p.100.
47. Gegevens over de nakomelingen van Laurens Ravens zijn behalve aan de doop-, trouw- en begraafregisters van 's-Gravenhage ontleend aan: RGE, inv.nr.513, volgnr.3CI, en *Gens Nostra, maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging* (1958), p.266.
48. Oud archief, inv.nr.4764, "advies ontvanger 1745", fol.22, "advies ontvanger en commissarissen 1745", fol.18.
49. A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek*, dl.VII, p.415-416.
50. RGE, inv.nr.102, volgnr.3CI; Archief Stadsbestuur 1816-1851, inv.nr.43, o.a. pp.30, 215 en 269.
51. Sv.E. Veldhuijzen, 'Aan het eind van zijn latijn. De Haagse Latijnse school in haar nadagen 1816 – 1838', *Jaarboek Die Haghe* (1982), p.84-93; 's-Gravenhaagsche stadsalmanak voor het jaar 1839, p.1* e.v.
52. Zie voor verhuur het *Register der Handelingen van den Gemeenteraad over de jaren 1851-1890*, sub "Verhuring van lokalen in Gemeentegebouwen"; voor L.P. Knuyse de Mey, zie NL (1947), kol.301 e.v.; voor Jhr. O. van den Santheuvel, zie NNBW, dl.VII, kol.1096; voor Mr. W.A.P. Verkerk Pistorius, zie *Nederland's Patriciaat* (1945), p.217; *Hofalmanak* (1896), p.95; dagblad *Het Vaderland* d.d. 29 augustus 1899, 1ste blad, p.2, kol.4.
53. Oud archief, inv.nr.4841.
54. A. Blankert, *Museum Bredius, catalogus van de schilderijen en tekeningen*, Zwolle 1991, p. 46-47; het schilderij is op 1660 gedateerd.
55. Rechterlijk archief, inv.nr.390, fol.121v.
56. Zie onder meer Notarieel archief, inv.nr.640, pp.98 en 130.
57. Rechterlijk archief, inv.nr.403, fol.73.
58. *Ibidem*, inv.nr.404, fol.48.
59. Oud archief, inv.nr. 4766, 'nieuwe taxatien 1747', fol.35v; Rechterlijk archief, inv.nr.414, fol.393v.
60. Rechterlijk archief, inv.nr.416, fol.149.
61. RGE, inv.nr.102, volgnr.4a; Archief Stadsbestuur 1816-1851, inv.nr.3, pp.240 en 246.
62. HGR d.d. 18 december 1860.
63. *Ibidem* 1884, bijlage 176; *ibidem* 1897, bijl.94.
64. *Ibidem* 1867, p.196; *ibidem* 1868, pp.3 en 77.
65. Zie het *Register der Handelingen van den Gemeenteraad over de jaren 1851-1890*, en het *Register der Handelingen van den Gemeenteraad over de jaren 1891-1900*, sub 'Afstand van lokalen in gebruik door de Gemeente' en 'Verhuring van lokalen in Gemeentegebouwen'.
66. J. van Wandelen, *Inventaris van het archief van de Dienst voor Schone Kunsten (1862) 1918 – 1950* (1962), 's-Gravenhage 1980, pp.IV-V; HGR 1871, pp.65 en 76.
67. Coos Versteeg en Casper Postmaa, *Ten behoeve der opgerigter school; Kroniek van een Koninklijke Muzykschool*, 's-Gravenhage 1980.
68. HGR 1881, p.41; *ibidem* 1899, p.190, bijlage 690; *ibidem* 1903, p.30, bijlage 28; *ibidem* 1906, p.158, bijlage 322; archief Gemeentewerken, bestekken, dienstjaar 1881, nr.34; dienstjaar 1882, nr.28.
69. HGR 1871, pp.65 en 76.
70. P.R.D. Stokvis, *De wording van modern Den Haag (...)*, Zwolle 1987, p.33 e.v.; R. Vijfinkel, K.P. Companje, W.J. de Geus e.a., [red. H. Bordewijk, M. van Doorn, P. Hoogedoorn e.a.] 's *Haags werken en werkers. 350 jaar gemeentewerken (1636 – 1986)*, ['s-Gravenhage 1986] pp.127-129.
71. Zie de vorige noot.
72. J.N. Hanemaaijer, *Duinwaterleiding 1871-1949, inventaris van de archieven (...)*, 's-Gravenhage 1984, p.X; HGR 1902, p.160, bijlage 372; *ibidem*, 1905, p.373, bijlage 795; *Adresboek voor 's-Gravenhage* voor 1883 en volgende jaren.
73. HGR 1911, pp.491 en 1056, bijlagen 807 en 1488; *ibidem* 1912, pp.279 en 610, bijlagen 489 en 1252.
74. E.A.G. van den Bent, *Gepokt en gemazeld. 75 jaar Haagse GG&GD 1912-1987*, 's-Gravenhage 1987.
75. *Weekblad Panorama* (1915), p.378 en HGR 1910, bijlagen 290 en 1293; *ibidem* 1912, bijlage 487; *ibidem* 1913, bijlage 565; *ibidem* 1923, bijlage 550.
76. HGR 1913, bijlage 565; *Adresboek voor 's-Gravenhage* (1916/1917), p.33.
77. *Verslag van het Burgerlijk Armbestuur c.q. de Dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon* over de jaren 1914, 1921, 1924 en 1936.
78. HGR 1921, p.105, bijlage 77; *ibidem* 1924, p.264, bijlage 277.
79. *Ibidem* 1930, p.448, bijlage 425; *ibidem* 1933, bijlage 137; *ibidem* 1934, bijlage 418; archief Gemeentewerken, pl.nrs.348 en 349; *ibidem*, bestekken dienstjaar 1930 nr.112.
80. HGR 1939, bijlage 550; archief Gemeentewerken, pl.nr.353.
81. Zie noot 67; HGR 1906, p.158, bijlage 322.

15. Situering bouwblok "Het Koorenhuis", toestand voor de restauratie.

16. Plattegrond bouwblok in 1990.

- I Prinsegracht.
- II Varkenmarkt.
- III Korte Beestenmarkt.

- nr. 1 Het Koorenhuis, Prinsegracht 27.
- nr. 2 Prinsegracht 29.
- nr. 3 Prinsegracht 25.
- nr. 4, 6, 7 en 9 Korte Beestenmarkt 7.
- nr. 5 en 8 Varkenmarkt 4.